

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Гуманітарний факультет
Кафедра історії

Магістерська робота
**“Шлюб та сім’я у шляхетському соціумі Речі Посполитої (за
матеріалами шлюбних інтерциз XVII століття)”**

Студентки VI курсу
групи ГІС 20/М
освітньої програми “Історія”
другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Савченко Аліни Олегівни

Науковий керівник:
к. і. н. Вінниченко
Оксана Володимирівна

Львів 2021

Савченко А.О. Шлюб та сім'я у шляхетському соціумі Речі Посполитої (за матеріалами шлюбних інтерциз XVII століття). Магістерська робота (032 "Історія та археологія") / А. О. Савченко / Український католицький університет. Кафедра Історії. Наук. кер. доц. Вінниченко О.В. - Львів. УКУ, 2021 - 66 с.

Анотація. У даній роботі розглянуто норми світського та канонічного права, також проповідницька література, що лягло в основу шляхетського подружнього зв'язку та в подальшому сім'ї. Було досліджено шлюбно-договірні практики, що були частиною повсякдення для шляхетської соціума. Також розкривається питання структури, змісту та важливості шлюбного договору як точки відліку сімейного життя.

Ключові слова: шлюб, сім'я, подружжя, шляхетське суспільство, світське право, канонічне право, шлюбний договір.

Abstract. This paper examines the norms of secular and canon law, as well as preaching literature, which formed the basis of noble marriage and the subsequent family. Marriage-contractual practices that were one of the parts of everyday life for noble society were studied. The question of the structure, content and importance of the marriage contract as a starting point for family life is also revealed.

Key words: marriage, family, spouses, aristocratic society, secular law, canon law, marriage contract.

План

Вступ.....	2-9
Розділ I. Загальна характеристика поняття шлюбу та сім'ї у шляхетському соціумі.....	10-36
I.1. Поняття шлюбу та сім'ї в канонічному праві та проповідницькій літературі.....	10-22
I.2. Правові особливості утворення шляхетської сім'ї.....	22-36
Розділ II. Особливості інтерпретації шлюбних договорів.....	37-57
II.1. Структура та змістові особливості шляхетських шлюбних договорів.....	37-46
II.2. Особливості риторики шлюбних договорів.....	46-57
Висновок.....	58-60
Список використаних джерел.....	61-62
Список використаної літератури.....	63-67

Актуальність.

В XXI столітті поширеним стереотипом є те, що шлюбні договори є сучасним відкриттям людства. Вважається, що вони почали поширюватися на зламі XIX-XX¹ століття через взаємну недовірою людей, а також через можливість для розлучення та повторного одруження. Тим не менше, на території Речі Посполитої інтерцизи – шлюбні договори були відомі з XV² століття, а з XVI століття були в активному використанні - вони регулювали подружні майнові стосунки у визначений двома сторонами спосіб, який міг не відповідати чинному законодавству. Шлюбні договори використовувалися на постійній основі як у магнатсько-шляхетському середовищі, так і серед міщан. Однак, питання інтерциз XVII століття є недослідженим явищем як в сучасній українській та польській історіографії, так і в європейській. Вивчення шлюбних договорів є важливим, оскільки вони склали частину повсякдення та були частиною цивільно-правових норм, за якими утворювався подружній зв'язок та в подальшому сім'я.

Об'єктом дослідження є шлюб та сім'я у суспільстві ранньомодерної Речі Посполитої.

Предметом дослідження є шляхетські шлюбні інтерцизи з XVII століття, які містять основні домовленості сторін щодо створення майбутньої сім'ї, матеріальні та нематеріальні умови співжиття майбутнього подружжя.

Мета і завдання. Метою роботи є висвітлення підстав та умов за якими утворюється шлюб та сім'я у шляхетському соціумі XVII століття, та

¹ Економічна енциклопедія / Відповідальний редактор С. В. Мочерний. - Київ: Видавничий центр "Академія". - Т. 1, 2000. - 863 с.

² Інтерциза // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. — Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. — Буенос-Айрес, 1959. — Т. 2, кн. 4 : Літери Ж — Й. — С. 549. — 1000 екз.

дослідження духовної та матеріальної бази, за якими шлюб та сім'я вважалися чинними.

Мета конкретизується у наступних дослідницьких завданнях:

- Порівняти норми світського та канонічного права, які лягли в основу утворення шлюбного зв'язку;
- Простежити ставлення духовенства до шлюбу та сім'ї;
- Дослідити шлюбно-договірні практики за канонічним та світським правом;
- Дослідити зміст та структурні особливості шлюбних договорів;
- Виявити та класифікувати домовленості (матеріального і нематеріального характеру) сторін щодо їхнього майбутнього проживання у шлюбі.

Хронологічними рамками охоплюють XVII століття.

Географічні рамки охоплюють територію Речі Посполитої.

Методологія дослідження. Палеографічний метод для розчитування тексту, що складає основу роботи. Метод історичної герменевтики для інтерпретації тексту, який являється наслідком певної культурної традиції. Дипломатичний аналіз для дослідження структурних особливостей шлюбних договорів. Варто додати контекстуальний підхід, для логічного пов'язання юридичних та релігійних матеріалів із контекстом. У роботі також використано мікроісторичний підхід для дослідження сім'ї. Також для дослідження текстів інтерциз використано дискурс-аналіз.

Практичне значення. Дослідження може слугувати для подальшого створення та розвитку сімейних студій та наступних досліджень зі схожою або порівняльною проблематикою, також для візуальної популяризації.

Огляд джерел. Основу дослідження складають 31 інтерциза, які зберігаються у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя

Стефаника НАН України, фондї Радзимінських³. Угоди є оригінальними, з наявними підписами сторін та печатками.

Для того, щоб дізнатися ставлення до шлюбу тогочасних проповідників були використані праці Яна Мровінського⁴, Міколая Рея⁵ та Пйотра Скарги⁶, також праця кардинала Роберто Беларміно “Наука доброго та щасливого вмирання”⁷, що також наголошує на важливості шлюбних стосунків для кожної людини. Крім того, використовувалося канонічне право посттриденської доби⁸. Допоміжними джерелами слугували Литовські статuti⁹, як юридична база ранньомодерного суспільства та Дигести Юстиніана¹⁰, як точка відліку юриспруденції. Були залучені Волинські грамоти¹¹ як порівняльне джерело.

Огляд літератури. Серед українських дослідниць даної проблематики було використано праці Ірини Ворончук¹² та Наталії

³ Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України відділ рукописів, ф. 91 (Радзимінські), оп. 1, спр. 234.

⁴ Mrowiński J.P. *Stadło małżeńskie 1561*. Kraków, 1890.

⁵ Rej M. *Żywot człowieka poczciwego*. Tom I. Wrocław, 2003.

⁶ Skarga P. *Kazania o siedmiu sakramentach Kościoła*. 1600

⁷ Bellarmino R. *Nauka dobrego y szczęśliwego umierania: wszystkim wobec obojej płci, y wszelakiego powołania stanom niewymownie potrzebna, y bardzo pożyteczna*. Kraków, 1621.

⁸ *Missya bialska. Prawo kanoniczne o wszystkich ustawach i dekretach synodalnych we wszelkich materiach i wydarzeniach [...] na rozmowy w jedenastu xięgach podzielone.* Wydane przez o. Tymoteusza Szczurowskiego. 1792.

⁹ Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х томах.— Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2002. — 464 с.

Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х томах.— Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2003. — 560 с.

Статuti Великого князівства Литовського: У 3 томах. —Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. — Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2004. — 568 с.

¹⁰ Дигести Юстиніана. Частина 4 “Umbilicus”. Книги 23-24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/index.php

¹¹ Волинські грамоти XVI ст. Упорядники В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. Наукова думка, 1995. — 248 с.

¹² Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія / І. О. Ворончук - К.: 2012. - 712 с

Ворончук І. Українська шляхетська родина ранньомодерної доби у внутрішніх зв'язках і стосунках: батьки і діти / І. Ворончук // *Ukraina Lithuanica*. Т.4. - 2017.

Ворончук Ірина. Про стан та перспективи реконструкції шляхетських родинних структур XVI-XVII ст. (на прикладі волинських актових книг). - 2003. - Т. 9. - С. 17-22.

Старченко¹³, які добре висвітлюють поняття сім'ї, родини та їх функціонування, дають характеристику сімейно-побутових проблем та варіанти їх вирішення. Додатковою та загальнооглядовою літературою можна вважати праці Марії Герасимчук¹⁴, Тетяни Гошко¹⁵, Оксани Кісь¹⁶, Ірини Лук'яненко¹⁷, Ореста Левицького¹⁸, Михайла Дмитрієва¹⁹, Олена Маслій²⁰, Людмили Слюсар²¹ та Ярослава Ісаєвича²², які в деякій мірі торкаються питання сім'ї, статус чоловіка та жінки, однак не до кінця розкривають цю тему. Про утворення подружнього зв'язку від витоків із наголосом на звичаєве писав Владислав Абрахам²³. Великий масив інформації про шляхту та її сімейні і побутові стосунки містить польська література. Під редакцією Цезари Кукло²⁴ була випущена книга "Родина і господарство домашнє...", яка містить праці багатьох дослідників, які дають відповіді на більшість питань, що торкаються функціонування родини,

¹³ Старченко Н. Джерела свідчать: кілька зауваг про дослідження становища шляхтянки в ранньомодерному соціумі Волині. Український археографічний щорічник. Випуск 19–20. Київ: Критика, 2007.

Старченко Н. Честь як регулятор шляхетського повсякдення (Волинь останньої третини XVI – початку XVII ст.) / Старченко Н.П. // Український історичний журнал. - 2012. - № 6. - С. 25-39., ст. 30.

¹⁴ Герасимчук М.Є. Посаг, віно та "внесення" у шлюбні практики мешканців Самбірської економії першої третини XVII ст. (на підставі записів до замкової книги від 1614-1632 рр). Український історичний журнал. - 2015. № 6.

¹⁵ Гошко Т. Правове становище жінок за німецьким міським правом на руських землях у XIV – першій пол. XVII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/hoshko-women-in-law> (09.04.2020)..

¹⁶ Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. - 287 с.

¹⁷ Лук'яненко І. В. Становище жінки-шляхтянки в середині XVI - середині XVII століть на Волині. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/stanovische-zhinki-shlyahyanki-v-seredini-hvi-seredini-hvii-stolit-na-volini-126736.html> (21.10.2019).

¹⁸ Левицький О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // Архив ЮгоЗападной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – Ч.VIII. – Т.III: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – К., 1909.

¹⁹ Дмитриев М. В. Польская шляхта в XVI-XVII вв. // Европейское дворянство XVI-XVII вв. Границы сословия. М., 1997.

²⁰ Маслій О. В. Категорія «Справедливість» і її рецепція з римського права в норми Статутів Великого Князівства Литовського. Філософські та методологічні проблеми права, № 1-2 (9-10), 2015, ст. 107-115

²¹ Слюсар Л. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя / Л. Слюсар // Демографічна та соціальна економіка. – 2011. – № 2. – С. 62–72.

²² Я. Д. Ісаєвич, О. Р. Федорів. Сімейний побут. Становище жінки. Історія Української культури. Том 2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm> (КІЇВ — 2001).

²³ Abraham W., *Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskim*, Lwów 1925.

²⁴ С. Kuklo. *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, Warszawa 2008.

подружжя, дітей, праці та багато іншого. На рівні із цією книгою можна виділити праці, які були вміщені у книгу Анджея Карпінського²⁵ “Старопольське товариство”, яке було присвячено даній тематиці. Важливою працею є книга Якуба Бродацького²⁶, яка містить порівняльну характеристику повсякденного життя людей Речі Посполитої із іншими західними країнами на зламі XVI-XVII. Також, подібні порівняння можна знайти у книзі Томаша Вісліча²⁷. Для порівняння сім’ї шляхетського стану із селянами використовувалася праця Михайла Копчинського²⁸. Про подальше життя на випадок овдовіння писала Урсула Кіцінська²⁹ та Агата Муцинська³⁰. Про вирішення маєткових питань у шляхетському соціумі писали такі автори, як: Анна Пенкаля³¹, Владислав Голевинський³², Алойзі Вініарз³³, Дорота Вишневська³⁴.

Структура роботи.

Дипломна робота містить два розділи.

Перший розділ присвячений огляду сприйняття сім’ї та шлюбу у ранньомодерному суспільстві крізь призму релігійної та юридичної літератури. Ведеться опис того, наскільки важливим для людини XVII століття був момент вступу у подружній зв’язок. Розкриваються поняття

²⁵ Karpiński A. Społeczeństwo staropolskie, T. III, Warszawa 2011.

²⁶ Brodacki J. Polska na tle Europy XVI-XVII wieku. Konferencja Muzeum Historii Polski, 23-24 października 2006. Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007.

²⁷ Wiślicz T. Love in the fields. Relationships and marriage in rural Poland in the early modern age: social imagery and personal experience. Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Warsaw 2018. S. 252.

²⁸ Koczyński M. Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku. Wydawnictwo Krupski i S-ka, Warszawa, 1998, S. 203. s. 138.

²⁹ Kicińska U. Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Vol. XII (2013/4) s. 135-148

³⁰ Muszyńska A. Odpowiedni czas na małżeństwo w poglądach polskiej i litewskiej magnaterii w XVIII wieku. Pisma Humanistyczne 2014. № 12, S. 69

³¹ Penkała, Anna. „Szlacheckie kontrakty małżeńskie jako źródła do badań biograficznych i majątkowych na przykładzie intercyzy przedślubnej Antoniny Rzewuskiej i Piotra Miączyńskiego”. Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego 6 (2014): 153–169.

³² W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług Kodeksu Cywilnego Polskiego, Petersburg, 1861.

³³ Winiarz A. Polskie prawo majątkowe-małżeńskie w wiekach średnich. – Kraków, 1898. – S.209

³⁴ Wisniewska D. Intercyza Matyldy Scheibler. Studia z Dziejow Panstwa i Prawa Polskiego. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego / Oficyna Wydawnicza AFM KAAFM, 2007. S.205-214.

“доброго подружжя”, “хорошої дружини та чоловіка” та піднімається питання відносин “батьки-діти”. Крім того, розглядаються перешкоди, з якими могли зіткнутися особи шлюбного віку та варіанти їх вирішення.

У другому розділі ведеться детальний огляд шлюбного договору як частини шляхетського повсякдення. Ідеться мова про його змістові особливості та складові. Розглядається його вплив на саме весілля та подальше подружнє життя. Особлива увага приділяється риторичі, за допомогою якої можна прослідкувати ставлення до дітей та відносини всередині сім’ї.

Розділ I

I.1. Поняття шлюбу та сім'ї в канонічному праві та проповідницькій літературі.

За Канонічним правом шлюб – це правове об'єднання чоловіка та дружини, які утворюють нероздільне в проживанні товариство. Беручи до уваги сакраментальне поняття подружжя, розглядаються три точки зору: місця, віку та простору. Подружжя непідвладне простору, бо існує навіть серед невірних. Сам термін «подружжя» є найдавнішим з усіх існуючих понять. Встановленим місцем творення подружжя є Рай. Існує поняття «доброго подружжя» або моногамного та полігамного. Хоч і канонічне право не надто засуджує полігамію, оскільки це є хорошим виходом у побутових ситуаціях, наприклад, полегшує ведення домогосподарства. «Хорошим подружжям» вважається моногамна сім'я. Таке подружжя має силу та право до взаємної позиції та шлюбу. Кожен у подружжі в рівній мірі віддає себе подружнім повинностям: все що є між ними – це нероздільне товариство³⁵. У язичницькі часи перебування у шлюбному зв'язку теж підносило статус людини у суспільстві. Це проявлялося тим, що одружені особи могли з легкістю заходити до храмів та молитися своїм богам, а неодружені повинні були вдовольнятися молитвами перед храмом. Шлюб, тогочасними теологами, позначався як «Sacramentum Magnum», тобто великим Таїнством та святою подією³⁶. Одруження є справжнім таїнством і є природним правом кожної людини, що утверджено Євангелієм. Людині не є властивим жити самотійно, оскільки кожному потрібна допомога та підтримка. Саме тому Бог створив як чоловіка, так і жінку, які після

³⁵ Missya bialska. Prawo kanoniczne o wszystkich ustawach i dekretach synodalnych we wszelkich materiach i wydarzeniach [...] na rozmowy w jedenastu xięgach podzielone./ Wydane przez o. Tymoteusza Szczurowskiego. 1792. S. 155-160.

³⁶Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія / І. О. Ворончук - К.: 2012. - 712 с., 84.

одруження стають єдиним цілим, а народження дітей трактується як примноження рабів Божих³⁷.

Варто додати, що слово “шлюб” було широко розповсюджене до XV століття і означало дійство, яке передувало весіллю. А вже з XV століття воно було витіснене словом “весілля”. При церковному ж завіренні шлюбу, на перший план почала виступати клятва - взаємна обіцянка³⁸. Шлюб міг утворитися шляхом викрадення дівчини, викупом, укладення формальної угоди³⁹ (шлюбної угоди), яка була поширена як в старому грецькому, римському та германському праві⁴⁰. Кожен юридичний акт, який містить в собі обіцянку називався “змовою”, тобто при означенні майбутнього шлюбу та шлюбного договору також часто використовувалося слово “змова”, що обов’язково передбачає згоду на визначені умови. Щодо широко-вживаного слова “заручини”, як обіцянку майбутнього одруження - воно було невідомим як для церковного права, так і для середньовічного римського права, на основі якого було складено ранньомодерні юридичні постанови⁴¹. Але вже у модерному Канонічному праві ми теж можемо зустріти слова “заручини” та “зашлюбини”. Для того, щоб укласти заручини було необхідним дотримуватися таких правил: як наречений, так і наречена повинні бути як мінімум семилітнього віку; взаємне та вільне бажання та згода - тому це називають заручинами майбутнього подружжя. Заручини могли відбуватися як при особистій зустрічі двох сімей, так і за листуванням чи за участі посла. Для того, щоб усі знали про домовленість майбутнє подружжя скріплюють певними знаковими речами⁴². З цього можна побачити, заручини могли відбуватися у зовсім молодому віці,

³⁷ Bellarmino R. Nauka dobrego y szczęśliwego umierania: wszystkim wobec oboiej płci, y wszelakiego powołnia stanom niewymownie potrzebna, y bardzo pożyteczna. Kraków, 1621. s. 103-104.

³⁸ Abraham W., Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskim, Lwów 1925., s. 63.

³⁹ Ibid., S. 67-124.

⁴⁰ Ibid., S. 124.

⁴¹ Ibid., S. 126-127.

⁴² Missya bialska. Prawo kanoniczne. S.136-138.

неповнолітньому, тому можна бути впевненим, що цим дійством займалися батьки та самостійно обирали потенційного партнера життя для своєї дитини. Тим не менше, потенційні молодята знали про їхні можливі заручини. Коли у дівчини запитували чи хоче вона в подальшому житті вийти за певного чоловіка і вона кивала головою чи подавала інші знаки, вони зараховувалися та важили стільки ж, скільки і слова згоди. Також, якщо одна із сторін не виявляла бажання до одруження, як заручини, так і саме весілля не могло відбутися⁴³.

Шлюбна модель формувалася не лише під впливами релігійного бачення але і завдяки законодавчим нормам. Головну роль відігравали три редакції Литовських статутів XVI-XVII століття, які вплинули на формування структури та типу шлюбної поведінки у шляхетському соціумі⁴⁴.

Створення шлюбу як в досліджуваній період, так і на сьогоднішній день є важливим етапом у житті кожної людини. Однак, різниця між сьогоднішнім та XVII століттям теж є вагомою, яка проявляється у менших можливостях свободи вибору партнера для життя, особливо серед представників політичної та соціальної еліт. У XVII столітті при укладенні шлюбу на карту ставили не почуття та продовження роду, але гроші, землю та інші товари, з однієї сторони. Та полегшення ведення домогосподарства і продовження шляхетського роду - з другої сторони. Таким чином, шляхтичі та шляхтянки часто ставали в'язнями переконань та вмовлянь зі сторони їхніх родин. Однак, для порівняння, селянським родинам не було властиво ретельно підбирати потенційного партнера по життю для своєї дитини. А саме знайомство дітей могло відбутися навіть без відома їхніх батьків - у стайні, на полі чи інших робочих місцях. Часто молоді люди

⁴³ Ibid., S. 138-139.

⁴⁴ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники, ст. 63.

знайомилися під час сільських розваг - танцях⁴⁵. З цього можна зрозуміти, що шляхетських шлюб XVII століття – домовленість соціальна, політична та фінансова. Головну роль в цій домовленості грали соціальне положення та фінансове благополуччя двох родин, цінність приданого – посагу, що вносила дівчина, та подальше фінансове забезпечення молодої сім'ї нареченим, оскільки він стояв на чолі господарства⁴⁶. Жінка ж могла перейняти цю роль на себе лише після смерті чоловіка і у тому випадку, якщо вона відмовляється від повторного одруження, що трапляється у 48 випадках із 1 410⁴⁷.

“Подружня пара” Яна Мровінського є досить відомим текстом, оскільки розкриває питання потреби шлюбу та сім'ї, а також як сім'я повинна функціонувати та для чого. На початку книги автор зазначає те, що книга написана за Словом Божим та з використанням думок окремих авторів⁴⁸. У тій частині книги, з якою я мала можливість ознайомитися, використовувалися лише витяги з Біблії, а саме Євангелія від Петра та Павла, також Послання до Коринтян. Однак зі вступу можна припустити, що у інших частинах книги будуть використовуватися тексти античних авторів, оскільки на початку книги велася згадка про Платона, а в опрацьованій мною частині цитувалися думки Августина стосовно спільного проживання та дозвілля, а точніше закону, який передбачав покарання у тому випадку, коли або чоловік або жінка вестимуть розгульний спосіб життя та не ночуватимуть удома⁴⁹. Приклади античних

⁴⁵ Wiślicz T. Love in the fields. Relationships and marriage in rural Poland in the early modern age: social imagery and personal experience. Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Warsaw 2018. S. 252. s. 58.

⁴⁶ Muszyńska A. Odpowiedni czas na małżeństwo w poglądach polskiej i litewskiej magnaterii w XVIII wieku. Pisma Humanistyczne 2014. № 12, S. 69; Penkała A. Szlacheckie kontrakty małżeńskie jako źródła do badań biograficznych i majątkowych... S. 160.

⁴⁷ Kopczyński M. Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku. Wydawnictwo Krupski i S-ka, Warszawa, 1998, S. 203. s. 138.

⁴⁸ Mrowiński J.P. Stadło małżeńskie 1561. Kraków, 1890. S. 1-4.

⁴⁹ Ibid., S. 1-27.

авторів та спираючись на їхні праці вважалося звичною справою, оскільки тогочасна освіта вимагала вивчення та опрацювання текстів давніх культур.

Мровінський визначає шлюб та сім'ю як те, що робиться для Бога та заради Бога, як щось сакральне та тепле: "Немає нічого побожнішого ніж шлюб та сім'я, оскільки усе, що проживає пара вона розділяє між собою, вони мають спільне життя, волю, умисел... - єдність в усьому"⁵⁰. Якщо це розглядати з точки зору релігійної доктрини то мається на увазі те, що у випадку, якщо один з подружжя розвіриться або відвернеться від Бога, то другий має усі шанси допомогти навернутися, бо нікого ближче немає. Увесь текст просякнутий релігійною доктриною, доктриною католицизму. Таким чином, у тексті виключається духовна та матеріальна вигода, представляється лише взаємодопомога та підтримка. Виписаний батьками нареченої посаг та виписане чоловіком або батьками хлопця віно повинно використовуватися лише для задоволення духовних/релігійних потреб⁵¹. Однак, на практиці це проявлялося іншим чином - дівчина з хорошим приданим - посагом, і та яка походила з відомого роду мала більше шансів на швидке одруження. Часто придане могло навіть компенсувати певні дефекти в освіті або ж у зовнішності. Крім того, розмір приданого міг визначати верховенство, на користь одного чи однієї, у майбутній сім'ї⁵².

Ян Мровінський також писав про те, що ніхто не може змушувати до шлюбу, а також не може бути змушеним до цього. Сама весільна процесія має бути скромною, тому що не на рік, а на все життя утворюється подружжя⁵³. На жаль, з практики (немає документів, які б містили дані про кількість гостей на весіллі) нам не відомо наскільки таке правило застосовувалося. Однак, можна сказати, що загалом весілля проводилося у

⁵⁰ Ibid., S. 7.

⁵¹ Ibid., S. 7-19.

⁵² A. Głowacka-Penczyńska. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, [w:] Społeczeństwo Staropolskie, Seria Nowa, t. III, Społeczeństwo a rodzina, Warszawa 2011, s. 131-147., s. 133

⁵³ Mrowiński J.P. Stadło małżeńskie., S. 7-19.

домі нареченого або ж його батька, деколи воно мало місце у родинному маєтку батьків нареченої або її родичів.

Важливим елементом весілля було вінчання, яке проходило у церкві. У більшості випадків, воно відбувалося перед самим весіллям та проходило за наявності свідків, які повинні були затвердити точний час та місце самої процесії та підтвердити, що вінчання дійсно відбулося. Після того кожного із подружжя називали повінчаними чоловіком та жінкою⁵⁴.

Мровінський піднімає питання якою повинна бути дівчина/ жінка⁵⁵, а також розказує про проблеми, які можуть виникати у подружньому житті та як через них проходити - загалом автор наводить релігійні відповіді терпіння та розуміння для різного виду проблем та приводить у приклад життя Сократа з його дружиною. Загальноприйнятим можна вважати те, що жінка повинна була походити з родини, яка мала хорошу репутацію, а вона сама повинна була володіти тими якостями, які б їй допомагали вести домогосподарство, турбуватися про чоловіка та дітей⁵⁶. Загалом, можна побачити, що найважливішим жіночим призначенням було заміжжя. В очах церковних діячів, жінка була створена для чоловіка як партнер, її обов'язком було народження дітей та піклування про щастя чоловіка⁵⁷.

У книзі Мровінського часто вживаються латиномовні запозичення, що можна пояснити тим, що на літературу та життя починають впливати початки барокової ери, її красномовність та пишність. Загалом, сама праця викликає приємні враження, оскільки відображає правильне з релігійної точки зору розуміння шлюбу та спільного проживання. Однак, ця монографія являється лише одним з прикладів або ж з набором певних

⁵⁴ Abraham W., Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim, str. 141.

⁵⁵ Mrowiński J.P. Stało małżeńskie., S. 19-21.

⁵⁶ A. Głowacka-Penczyńska. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, s. 132.

⁵⁷ Malinowska M. Porwania jako strategie matrymonialne w XVII-wiecznej Polsce i Francji. Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne i gospodarcze, red. Cezary Kukło, Warszawa 2008. S. 75-90. s. 75.

правил щодо створення сім'ї і це не означає, що кожна людина їх дотримувалася або ж навіть намагалася це зробити. Частіше, люди Речі Посполитої кінця XVI початку XVII століття наслідували матеріальні блага та матеріальну сторону життя, а проживання разом - подружжя вважалося лише взаємозабезпеченням як грошовим, так і соціальним. Це відбувалося таким чином, оскільки часто шляхта через вседоступність усіх благ могла розтратити свої маєтності та нажитності і залишалися лише з титулом, таким чином для них подружжя ставало можливістю повернути бодай частину своєї матеріальної забезпеченості. Міщани, шляхтичі та купецтво завжди намагалися досягти вищого титулу або ж покращення благополуччя. Саме тому, вони ретельно підбирали для своєї дитини хорошого та успішного партнера по життю. Так, як зашлюбини чи заручини відбувалися у зовсім молодому віці, діти часто не розуміючи деталей обставин погоджувалися на всі батьківські пропозиції. А досягнувши повноліття чи визначеного при заручинах віку, не відступали задля того, щоб не стати обузою для батьків. Також, якби фінансова сторона була другосорною, то не існувало би тези про те, що дівчина - це витрати, а хлопець - прибутки. Яку можна пояснити тим, що дівчина XVI - XVII століття не могла самостійно себе забезпечити та прогодувати, якщо ж вона не походила з селянської або ж бідної родини - уся опіка над дівчинкою лягала на плечі батьків, пізніше на чоловіка. Щодо, права вільного вибору партнера, про яке наголошує Ян Мровінський, стосувалося ймовірно лише чоловічої статі, оскільки, при дослідженні шлюбних договорів, можна побачити, що на жінку впливали або ж за неї вирішували батьки, родичі, брати.

Про особливості і традиції ранньомодерного шлюбу у Речі Посполитій писав Миколай Рей у книзі «Життя поштивої людини». Він вважав, що коли юнак досягне повноліття не може зробити нічого «поштивішого, пристойнішого ані побожнішого» як взяти собі «пошттиву у

страсі перед Богом виховану» дружину. Ініціатором шлюбу у розумінні Миколая Рея виступає чоловік⁵⁸. Миколай Рей виступав радше як представник партнерського шлюбу. Оскільки він писав, що до вибору нареченої слід підходити обачливо та розбірливо. Однак, не варто озиратися на соціальні чи фінансові амбіції, любов та красу. Якість самого шлюбу визначається у поділі праці між двома рівними людьми, які допомагають та підтримують один одного. Відповідно до цього, роль жінки у сім'ї не применшується, а навпаки знаходиться на рівні, оскільки добра дружина - це дарунок, до якого треба ставитися з повагою. Щодо дітей, то вони посідають друге місце, після спільної праці, у хорошому шлюбі, оскільки це дар Божий за благочесну поведінку та щастя для батьків⁵⁹.

Як у релігійній, так і в публіцистичній літературі часто визначається те, якою повинна бути жінка. Ідеться мова не про зовнішні характеристики, а про внутрішні якості, які повинні розвивати та прививати батьки своїй дочці. Таким чином, жінка повинна бути добре вихованою, поступливою та шанобливою до свого чоловіка. Також існує модель жінки-християнки, яка утвердилася після тридентського собору. Головною особливістю цієї моделі є те, що жіноча незалежність у будь-якій її прояві повинна відходити на другорядний план, або ж і зовсім не існувати, а основними жіночими обов'язками являється вихід заміж, піклування про домашнє господарство, народження та виховання дітей⁶⁰.

Однак, жінка не була зобов'язана шукати своє щастя у подружньому зв'язку та материнстві. Якщо вона прагнула незалежності та самостійності вона могла присвятити себе монашій справі та служінні Богу. Але в кожному з даних випадків, обов'язковим був вільний вибір жінки, без примусу зі сторони. Часто траплялося таке, що монаший спосіб життя

⁵⁸ Rej M. *Żywot człowieka poczciwego*. Tom I. Wrocław, 2003. S.120–124.

⁵⁹ *Ibid.*, S. 114–119.

⁶⁰ Joanna Partyka. *Mężne niewiasty za klasztorną furtaa: paradoksalna wolność kobiet, czyli ucieczka od rodziny*, w: *Spółeczeństwo staropolskie*, T. III, Warszawa 2011. s. 195.

ставав для жінки можливістю втечі від батьків, які до неї погано ставилися чи не давали їй права слова або від некоханого чоловіка чи чоловіка-тирана, а не через духовне покликання⁶¹. Якщо ж дівчина залишилася сиротою, то її близькі родичі могли примусити її до рішення вступити у монастир, переслідуючи матеріальні цілі - користування майном померлих близьких, позбутися зайвого спадкоємця. Однак, навіть у тому випадку, якщо дівчина була примушена до даного рішення після досягнення повноліття, вона могла сама обрати для себе опікунів, та вийти заміж⁶².

Щодо чоловіка, то у хорошому подружжі чоловік повинен бути розсудливим, щоб прощати усілякі дурниці з жіночої сторони, направляти, вчити, милувати та вислухати. Того ж самого, чоловік міг очікувати від своєї дружини. Тобто, чоловік та жінка стають певним відображенням один одного⁶³.

Проповідники, метою і завданням яких було навчання мирян усіх прошарків також багато уваги присвячували у проповідях Пйотр Скарга теж у своїх судженнях, щодо шлюбу, подружжя і жінок не був оригінальним. Як і всі його попередники, він базувався на католицькій доктрині необхідності та священності шлюбного зв'язку. Він був прихильником багатодітних сімей, бо вважав, що: «Бог створив шлюб для збільшення кількості своїх слуг і двору свого на землі, бо як говорить мудрець: у кількості народу є достоїнство королівства»⁶⁴. Загалом, народження дітей здебільшого відбувалося протягом першого року після одруження. Враховуючи те, що

⁶¹ Joanna Partyka. *Mężne niewiasty za klasztorną furką: paradoksalna wolność kobiet, czyli ucieczka od rodziny*. s. 196-199.

Kicińska U. *Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku*, [w:] „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne”, vol. 13, nr 4:2013, s. 135-148. s. 135.

⁶² Malinowska M. *Porwania jako strategie matrymonialne w XVII-wiecznej Polsce i Francji*. s. 76.

⁶³ Bellarmino R. *Nauka dobrego y szczęśliwego umierania*. s. 106- 110.

⁶⁴ Skarga P. *Kazania o siedmiu sakramentach Kościoła*. 1600 Ibid. S. 165–167. Режим доступу: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/1170/edition/1778/content>

дитяча смертність була високою, то інтервали між народженням дітей були короткими та приблизно становили один чи два роки⁶⁵.

Більшість проповідників та церковної літератури визначають, що народження дітей підтверджує святість-сакраментальність подружжя. Наявність дітей уже вказує на те, що подружжя є праведним та дотримується правильного способу життя. Крім того, хорошим подружжям також називають ті пари, які дотримуються та підтримують один одного і звісно, ті які освятили свій союз⁶⁶.

У зв'язку з церковними настановами, які пропагували народження дітей та зі страху, що за їхньої відсутності шлюб може потерпіти крах, жінки часто використовували трави, магичні ритуали чи афродизіаки, щоб домогтися запланованої вагітності⁶⁷. Однак, на рівні з цим існували певні набори правил, магичні обряди та трав'яні збори, які могли допомогти уникнути незапланованої вагітності або ж спровокувати викидень. Аборти на ранніх стадіях також були поширеними⁶⁸. Не дивлячись на те, що народження дітей було важливою складовою життя і більшість сімей були багатодітними, не можна стверджувати про тісний зв'язок між батьками та їхніми дітьми. Як писала Ірина Ворончук, в залежності від матеріального становища сім'ї, дітей в малому віці віддавали на службу/ навчання/ передавали опікунам, для їхнього навчання. Але це потягнуло за собою емоційне відмежування дітей від їхніх батьків - більше поваги та любові діти відчували до своїх патронів, а своїх батьків вони були вимушені шанувати через наявну авторитарну модель влади, яку навіювала як держава, так і церква. А також через те, що лише за батьківської приязні

⁶⁵ Brodacki J. Polska na tle Europy XVI-XVII wieku. Konferencja Muzeum Historii Polski, 23-24 października 2006. Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007, s. 71.

⁶⁶ Bellarmino R. Nauka dobrego y szczęśliwego umierania. s. 104.

⁶⁷ A. Głowacka-Penczyńska. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku., s. 141.

⁶⁸ Wiślicz T. Love in the fields. Relationships and marriage in rural Poland in the early modern age. s. 73-74.

можна було отримати спадщину, виправу, посаг⁶⁹. Однак, ще гірша ситуація спіткала тих дітей, які були зачаті без шлюбного зв'язку. Таких дітей часто називали “незаконнонароджені” або “бенкарти”. Немає точної інформації про кількість таких дітей. Однак, вони на постійній основі піддавалися осуду оточуючих, не могли успадкувати майно від своїх родичів, були проблеми з тим щоб віддати їх на навчання та на службу, і тим паче щоб їх добре оженили⁷⁰.

Щодо дорослих дітей, то вони покидали батьківській дім, та часто не підтримували зв'язку з ними. Тим не менше, батьки могли розраховувати на допомогу зі сторони дітей на старості літ⁷¹.

Про взаємодію та розподіл ролей у сім'ї також писала Оксана Кісь, яка визначала, що батько рідко вдавався до догляду за дитиною, а материнський догляд визначається біологічно закладеним інстинктом. Щодо відносин між самою парою, то за Оксаною Кісь, вони були побудовані на взаємній підтримці та співчутті, також вона згадує демократичні відносини у сім'ї⁷², з чим важко погодитися, враховуючи існуючий масив досліджень, які стверджують про виражений патріархальний тип ведення нуклеарного домогосподарств.

Крім церковної доктрини та юридичної складової, які впливали на процес створення подружньої пари варто також додати звичаєве право, яке функціонувало на ряду. Якщо, розглядати звичаєве право, то можна побачити, що процес створення нової сім'ї був дуже затягнутим процесом, до якого відносять такі пункти, як:

⁶⁹ Ворончук І. Українська шляхетська родина ранньомодерної доби у внутрішніх зв'язках і стосунках: батьки і діти / І. Ворончук // *Ukraina Lithuanica*. - 2017. - Т. 4.

⁷⁰ A. Głowacka-Penczyńska. *Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, s. 142.

⁷¹ *Ibid.*, S. 145.

⁷² Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. - 287 с.

- обєригання дївчини та передача її руки у руки майбутнього чоловіка;
- перевезення жїнки у дїм чоловіка та перенесення її через порїг на руках;
- обмін каблучками та проведення ночї у спїльному лїжку⁷³.

Символїчний обмін каблучками, як пише Тетяна Гошко, власне ставав часом вїдлїку, коли жїнка ставала пїд протекцїю свого чоловіка. Саме з того моменту, чоловік отримував право та обов'язок опїкуватися дружиною та майбутнїм потомством, що вимагало вїд нього великої вїдповїдальностї⁷⁴.

Це менша частина обрядів, якї використовувалася пїд час весїлля, загальна їхня кїлькїсть могла доходити до двадцяти пунктів. Цїкавими з них можна назвати: обмін подарунками, викрадення нареченої, обряд очищення та інші...⁷⁵ Можна побачити, що бїльшїсть обрядів, якї використовували люди у той час є до сих пїр актуальними при проведення весїлля, у класичному його розумїннї та стилїстицї.

Наявним є великий масив інформациї про одруження, шлюб, поведїнковї норми, однак, на жаль, ми не можемо визначити близькїсть подружжя один до одного та їхнї вїдносини. Так, проповїдницька лїтература наголошує на почуттях, однак у реалїях першїй шлюб укладався за настановою батьків, їмовїрно у молодому вїцї. Наступний шлюб, по смертї одного з подружжя, мїг бути заключений для того, щоб дїти не виховувалися у неповноцїннїй сїм'ї. А усї подальшї, щоб не залишитися тягарем для батьків і забезпечити собї не садинок старїсть. Звїсно, не можна констатувати, що у XVII столїттї любовї не було, а їснували лише закони та

⁷³ Abraham W., Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskim., s. 143.

⁷⁴Гошко Т. Правове становище жїнок за нїмецьким мїським правом на руських землях у XIV – першїй пол. XVII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/hoshko-women-in-law> (09.04.2020).

⁷⁵ Abraham W., Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskim, s. 151.

переконання. Крім того, ми можемо бути впевнені у тому, у кожному подружжі існували такі почуття як відповідальність, повага та піклування. Ці почуття яскраво проявляються у тестаментх та дарчих записах між подружжям. Однак, у кожній родині трапляються суперечки, які можна вирішити самостійно, або ж із втручанням суду. Так і у Речі Посполитої, судові засідання, на яких визначалася подальша доля подружжя були поширеними⁷⁶.

I.2. Правові особливості утворення шляхетської сім'ї

Інформацію про родинні зв'язки, стан подружжя та його благополуччя можна почерпнути з таких документів, як: шлюбні угоди, вінові записи, тестаменти, скарги, протестації, документи, які завіряють врегулювання маєткових питань, дарчі записи та інші⁷⁷. Однак, складність полягає у стані збереження та читабельності даних документів, а також у часі, який витрачається на пошуки та відслідковування сімейних ліній.

Відомо, що сім'я завжди могла покращити або погіршити авторитет у суспільстві. Перед одруженими чоловіками відкривалися нові можливості, люди їх вважали порядними та добродішними. Жінка, по своїй природі, не змінювала своє суспільне положення після весілля. Оскільки, модель шляхетської сім'ї була патріархального типу, то після виходу заміж, молода дама не могла розраховувати на незалежність та збільшення можливостей⁷⁸. Варто також сказати, що сім'я у XVII столітті була здебільшого ендогамною, тобто партнери належали до однієї соціальної групи.

⁷⁶ A. Głowacka-Penczyńska. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, s. 136 - 138.

⁷⁷ Ворончук Ірина. Про стан та перспективи реконструкції шляхетських родинних структур XVI-XVII ст. (на прикладі волинських актових книг) / Ірина. Ворончук // Студії з архівної справи та документознавства. - 2003. - Т. 9. - С. 17-22.

⁷⁸ Abraham W. Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskim, s.18.

При визначенні поняття шляхетської сім'ї існує ряд нюансів. XVII століття Речі Посполитої характеризується різкою соціальною диференціацією та релігійними відмінностями. Власне, від середини XVII ст. починає занепадати благоустрій дрібної та середньої шляхти, у зв'язку з цим у суспільстві збільшується розрив між багатими та бідними. Таким чином, неможливо скласти універсальний прототип шляхетської сім'ї⁷⁹. Крім того, варто брати до уваги те, що шлюб укладався лише у тому випадку, якщо чоловік мав чи набув достатню матеріальну базу для утримання власної сім'ї. У зв'язку з тим, що у досліджуваному періоді на території Речі Посполитої були несприятливі умови життя, а саме низький рівень врожайності, що витікало у голод, війни, економічний занепад, а з ним і занепад заробітної плати, рівень одружуваності значно зменшився⁸⁰.

Тим не менше, правовими нормами для регламентування сімейно-шлюбних відносин на території Речі Посполитої слугували три Литовські статuti, народне звичаєве право та Магдебурзьке право. При розгляді сімейного стану: одруження, розлучення, часто користувалися звичаєвим правом, оскільки усі проблеми, пов'язані із шлюбом та сім'єю розглядав світський, а не духовний суд⁸¹. Існують дві протилежні думки про шлюбний вік. Ірина Ворончук пише про те, що вже загально-прийнято вважати, що у Речі Посполитої існувала ранньошлюбна модель східного типу. Однак, існують наукові дослідження, які стверджують те, що починаючи від пізнього середньовіччя і початку ранньої модерності, середня шляхта одружувалася не лише у молодому віці 15-20 років, одружувалися і у старшому віці. Таким чином, середній вік для створення сім'ї міг бути 27-

⁷⁹ М. В. Дмитриев. Польская шляхта в XVI—XVIII вв. // Европейское дворянство XVI-XVII вв.: границы сословия Глава из коллективной монографии 1999 г., ст. 194-195.

⁸⁰ Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie w XVII wieku na podstawie rejestracji ślubów w parafii św. Jana [w:] Społeczeństwo Staropolskie, Seria Nowa, red. A. Karpiński, t. 3, Warszawa 2011, s. 211–225, p. 212.

⁸¹ Я. Д. Ісаєвич, О. Р. Федорів. Сімейний побут. Становище жінки. Історія Української культури. Том 2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm> (Київ — 2001).

28 років для чоловіка, а для дівчини від 18 до 26 років⁸². Було проведено дослідження даних молодят, які містилися у варшавській парафії св. Хреста, у результаті було виявлено, що чоловіки одружувалися у віці 29 років, а жінки виходили заміж у 22, що збігається із західноєвропейською моделлю сім'ї⁸³. Крім того, за розрахунками Марії Сероцької-Поспех, було визначено те, що тривалість шлюбу часто не перевищувала 10 років, а кількість дітей у сім'ї зазвичай налічувалося п'ять⁸⁴.

Також, дана дослідниця у відсоткову відношенні подає варіації шлюбної моделі у XVII столітті, за якими 50% - складає шлюб незаміжніх хлопця та дівчини, 27,7% - вдівець із незаміжньою, 16,5% - молодий хлопець із вдовою та решта припадає на союз вдівця із вдовою⁸⁵. За цими розрахунками можна побачити, що чоловіки частіше обирали молодих дівчат собі в дружити, а їхнє повторне одруження було більш поширеним ніж повторне одруження жінки, тобто 33% чоловіків одружувалися ще раз, натомість жінки лише 21,8%⁸⁶. Це можна пояснювати тим, що жінки у статусі вдови мали більше повноважень та можливостей, а з другої сторони, небажанням позбавляти себе уже наявної матеріальної власності, оскільки чоловіки часто у своїх тестаментх зазначали те, що у разі їхньої смерті жінка зможе розпоряджатися їхнім майном та проживати у їхньому спільному будинку допоки повторно не вийде заміж, в іншому випадку до неї, за законом, повертається її посаг, а все інше перейде до родичів

⁸² Ворончук, Ірина Олексіївна. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники, ст. 61.
Brodacki J. Polska na tle Europy XVI-XVII wieku. Konferencja Muzeum Historii Polski, 23-24 października 2006. Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007, s. 69.

⁸³ Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie w XVII wieku na podstawie rejestracji ślubów w parafii św. Jana, S., 216.

⁸⁴ Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie...S.,217.

Pugacewicz I.H., Wizerunek dobrej wdowy w opiniach Ojców Kościoła i moralistów w epoce wczesnonowożytnej, [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. C. Kuklo, Warszawa 2007, s. 247-260, s.247.

⁸⁵ Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie w XVII wieku na podstawie rejestracji ślubów w parafii św. Jana, S. 218.

⁸⁶ Kicińska U.Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku. S. 137-138.

померлого чоловіка або ж її дітям після досягнення повноліття. Також, жінка могла не тільки користуватися майном та речами, а також могла реалізовувати себе у соціальному плані. Не дивлячись на такі допустимі можливості подальшого життя без чоловіка, ставлення соціуму до жінок-вдовиць було неоднозначне. В жінці такого сімейного положення бачили не тільки жертву, але і певну небезпеку, оскільки очікували від неї певної аморальної поведінки сексуального характеру та зловживання свободою. Саме тому, суспільство XVII століття належно приглядало за такими особами або ж намагалось налагодити їхнє сімейне положення повторним шлюбом⁸⁷. Варто зазначити, що статус вдівця/ вдови був розповсюдженим явищем у XVII столітті, через неналежну медицину, війни, вроджені чи набуті вади і неправильне харчування. Після смерті одного із подружжя настає рік трауру, який відображався не тільки одягом але і поведінкою, причому ходили у скорботі усі родичі⁸⁸. Серед жінок також розрізняють два види вдівенства: “relicta” та “vidua”. До першої групи відносять тих жінок, які позиціонують себе як покинуті своїм чоловіком та не мають конкретного подальшого плану життя. А до другої групи відносяться ті жінки яких можна назвати “справжніми” вдовами, оскільки вони повністю змінюють свої привички та манери та все подальше життя проводять у скорботі за померлим чоловіком. Жінка, яка перебуває у дійсній скорботі за коханим чоловіком, повинна наслідувати такий спосіб життя, який передбачає: відмову від радостей земського життя; присвячення себе домогосподарству, дітям та їхньому навчанню; релігійні практики; благочинність, тобто усі ті речі, які властиві монашому життю.⁸⁹

⁸⁷ Pugacewicz I.H., Wizerunek dobrej wdowy w opiniach Ojców Kościoła i moralistów w epoce wczesnonowożytnej, s. 248-249.

⁸⁸ Kicińska U. Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku. s. 137-138.

⁸⁹ Pugacewicz I.H., Wizerunek dobrej wdowy w opiniach Ojców Kościoła i moralistów w epoce wczesnonowożytnej, s. 250-255.

Однак, не дивлячись на заборону одружуватися чи виходити заміж повторно в час трауру, цього рідко дотримувалися, особливо мешканці маленьких міст чи сіл. Так було проведено дослідження на прикладі жителів села Палуки - 64% чоловіків одружилися за півроку по смерті дружини, а 65% вдів не тягнули з повторним заміжжям довше одного року⁹⁰. Крім того, існували люди, які не планували одружуватися чи виходити заміж, це складало близько 10% як чоловічої, так і жіночої статі⁹¹.

В історіографії висловлюються думки, що канонічна сторона шлюбу, як таїнства у ранньомодерний час, відступила на другий план, оскільки на перший план уже висунувся шлюб, закріплений традиційними заручинами та весіллям. Ці публічно-правові практики ймовірно були ознакою домінування шлюбу світського над церковним⁹². Крім того, економічне положення родин також було важливою складовою при утворенні подружнього зв'язку. Не дивлячись на те, що проповідники та уся релігійна література наполягала на тому, що шлюб має бути взаємним бажанням та рішенням і ніхто не повинен бути до нього змушений, часто інтереси родин переважали інтереси самих молодят⁹³. Також, варто додати, що у XVII столітті стає поширеним явище міжміських, міжконфесійних шлюбів, а також шлюбів з іноземцями, у який часто вступали вдови⁹⁴. Важливим було те, щоб міжміські або міжтериторіальні шлюби відбувалися між особами, які проживали на дотичних територіях, або ж у різних містах одного воєводства. Оскільки в даному випадку не йтиметься мова про

⁹⁰ Wiślicz T. Love in the fields. Relationships and marriage in rural Poland in the early modern age: social imagery and personal experience. Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Warsaw 2018. S. 252. s. 52.

⁹¹ Brodacki J. Polska na tle Europy XVI-XVII wieku. Konferencja Muzeum Historii Polski, 23-24 października 2006. Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007, s. 70.

⁹² Старченко Н. Джерела свідчать: кілька зауваг про дослідження становища шляхтянки в ранньомодерному соціумі Волині. Український археографічний щорічник. Випуск 19–20, с. 240.

⁹³ A. Głowacka-Penczyńska. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, s. 132.

⁹⁴ Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie w XVII wieku na podstawie rejestracji ślubów w parafii św. Jana, s. 213-215.

культурні чи релігійні розбіжності⁹⁵. Хоч за збереженими даними шлюбів у церкві св. Іоанна можна побачити, що шлюби з іноземцями не були надто поширеними, тим не менше, іноземні купці, ремісники, інколи шляхта одружувалися на польських міщанках⁹⁶. Щодо міжконфесійних шлюбів, то це явище було рідкісним, тим не менше мало місце бути. Міжконфесійні шлюби заборонялися Церквою з XV століття, тому здебільшого відбувалися у приватних будинках. До дітей, які були народжені у даному союзі також відносилися негативно⁹⁷. Позашлюбних дітей розділяють на чотири категорії: ті, які мають лише матір - найбільш багаточисленна; ті, які мають обох батьків, які живуть поза шлюбного зв'язка, або одружилися без згоди кривних родичів; діти, які мають лише батька; та просто хрещені діти, про яких немає жодної інформації⁹⁸.

Звертаючись до трьох Литовських статутів, можна побачити, що у кожному з них присвячено один-два розділи про сімейні відносини. У I Литовському статуті четвертий та п'ятий розділи розглядають правила видавання дівчини заміж та положення удови, окрім того йдеться мова про опіку над дітьми⁹⁹. У II Литовському статуті, а саме у четвертому розділі подається інформація про виписування посагу та правила отримання віна¹⁰⁰.

⁹⁵ Brodacki J. Polska na tle Europy XVI-XVII wieku, s. 68.

⁹⁶ Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie w XVII wieku. s. 220.

⁹⁷ Ibid., S. 221.

⁹⁸ Prucnal, Dariusz. „Dzieci nieślubne w Lublinie w latach 1612–1638 (w świetle ksiąg chrztów parafii p.w. Michała Archanioła)”. W: Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. Cezary Kuklo, 295–314. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008., s. 297.

⁹⁹ Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах.— Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2002. — 464 с. (онлайн ресурс - http://chtyvo.org.ua/authors/Pankov_Anatolii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_I_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1529_roku/)

¹⁰⁰ Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах.— Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2003. — 560 с. (онлайн ресурс -

Але лише у III Литовському статуті подається детальна інформація про одруження його правила та можливості, висвітлюються варіанти вирішення таких проблем, як шлюб шляхтянки з простим чоловіком, двоєжоння, розлучення та одруження споріднених по крові¹⁰¹. Наголошується те, що кожна особа вправі самотійно обирати собі супутника життя, до цього не можна нікого примушувати¹⁰². Цікавим визначається те, що одруження шляхтича із жінкою не шляхетського роду є незабороненим, ба більше, у такому випадку та жінка та їхні спільні діти також набувають шляхетського титулу¹⁰³. Однак, перехід із одного соціального стану в інший був рідкісним явищем, оскільки переважала класична модель шлюбу рівного з рівним - шляхетського із шляхетським¹⁰⁴. Якщо чоловік одружується з іноземкою - жінка отримує соціальний стан свого чоловіка та отримує право проживати там, де живе він¹⁰⁵. Проте, у протилежному випадку, якщо шляхтянка вирішує вийти заміж за простого чоловіка, то вона позбувається приналежності до шляхетського роду¹⁰⁶. Перед тим як видати заміж дівчину її батьки, родичі чи опікуни добровільно виписують посаг дівчині¹⁰⁷. Після випосажування, батьки дівчини чи її опікуни повинні переконатися, що наречений створив віновий запис - це документ, який посвідчує те, що посаг

http://chtyvo.org.ua/authors/Muzychenko_PP/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_II_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1566_roku/)

¹⁰¹ Статути Великого князівства Литовського: У 3 томах. —Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. — Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2004. — 568 с. (онлайн ресурс –

https://chtyvo.org.ua/authors/Kivalov_Serhii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_III_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1588_roku_Kn2/

¹⁰² Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року, ст. 91.

Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року, ст. 107.

¹⁰³ Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року, ст. 94.

¹⁰⁴ Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie w XVII wieku na podstawie rejestracji ślubów w parafii św. Jana, s. 223.

¹⁰⁵ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług Kodeksu Cywilnego Polskiego, Petersburg 1861, s. 81.

¹⁰⁶ Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року, ст. 94.

¹⁰⁷ Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року, ст. 108.

нареченої був записаний на третій частині нерухомого майна чоловіка і був завірений печатками та підписами свідків та занесений до земського суду. У протилежному випадку, дівчина могла повністю позбутися свого приданого у випадку смерті свого чоловіка чи розлучення/повторному одруженні¹⁰⁸. Посаг міг бути виписаний не тільки до чи під час весілля, його випис міг бути відтермінованим на невизначений чи наперед обумовлений із другою стороною термін¹⁰⁹. Якщо ж батьки дівчини чи її опікуни не мали можливості виписати їй належного посагу, а четвертої частини маєтності було недостатньо, то час видавання посагу міг тривати до десяти років. Якщо цього не відбулося і сам термін перевищує 10 років, то дівчина повинна забути про свій посаг - його не буде видано¹¹⁰.

Не дивлячись на те, що шлюб є дійством сакральним та побожним, у XVII столітті добре розділяли такі речі, як особисті відносини та нерухомість. Саме тому, шлюб є відповідальним етапом не тільки з релігійної сторони, але і з правової¹¹¹. Владислав Голевінський виділяє п'ять пунктів, які визначають силу особисто-правових відносин між чоловіком та дружиною, до яких відносяться:

1. “спільне місце проживання”;
2. “взаємопоміч”;
3. “обов’язок чоловіка - утримувати дружину та дітей”;
4. “обов’язок чоловіка - захищати дружину”;
5. “обов’язок дружини - підчинятися волі чоловіка”¹¹².

¹⁰⁸ Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року, ст. 328.
Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року, ст. 196.

¹⁰⁹ Гарасимчук М.Є. Посаг, віно та “внесення” у шлюбній практиці мешканців Самбірської економії першої третини XVII ст. (на підставі записів до замкової книги від 1614-1632 рр). Український історичний журнал. - 2015. № 6., ст. 34.

¹¹⁰ Там само, ст. 199.

¹¹¹ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług Kodeksu Cywilnego Polskiego, Petersburg 1861, s. 65.

¹¹² Ibid., S. 66.

Не дивлячись на те, що чоловік в сім'ї отримував певну владу над своєю дружиною, можна побачити, що і відповідальність на його плечах була набагато більшою¹¹³.

Литовські статuti можна вважати досконалим законодавством¹¹⁴, тим не менше, за регуляцією цивільних справ можна побачити відсилання до римського права, а саме Дигестів Юстиніана, дата написання яких припадає на I століття. Власне подібність полягає навіть у питаннях заключення шлюбу та самої шлюбної угоди. Там також ідеться мова про добровільність одруження, як зі сторони наречених, так і їх родичів; укладення наперед шлюбного договору; наявність посередників як при написанні самого договору, так і на час весільної церемонії; важливість наявності посагу - приданого та вінового запису, як перелік та підтвердження того, що принесла жінка в будинок свого чоловіка¹¹⁵. Тим не менше, відмінності полягають у тому, що майно не може передаватися іншій особі - чоловік, отримавши право на користування посагом, являється лише його користувачем, а не власником. У римському праві отримання посагу не було обов'язковим, а лише однією з умов одруження, яка обговорювалася. У польському праві, посаг же являється обов'язковою одиницею подружньо-маєткових питань, і є особистим майном дружини¹¹⁶.

Якщо розглядати фінансове забезпечення сім'ї та загальний фінансовий план, то безумовно все лягло на чоловічі плечі. У маленьких містечках, де функціонувало магдебурзьке право, був фінансовий розподіл у сім'ях, тобто ним міг керувати лише чоловік, а жінка без його дозволу не мала права щось продати чи купити, оскільки не мала власних фінансів. Також, магдебурзьке право ніяк не змінювало фінансову ситуацію для

¹¹³ Ibid., S. 82.

¹¹⁴ Маслій О. В. Категорія «Справедливість» і її рецепція з римського права в норми Статутів Великого Князівства Литовського. Філософські та методологічні проблеми права, № 1-2 (9-10), 2015, ст. 107-115.

¹¹⁵ Дигести Юстиніана. Частина 4 "Umbilicus". Книги 23-24. режим доступ - <https://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Pravo/digest/index.php>

¹¹⁶ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług Kodeksu Cywilnego Polskiego, Petersburg 1861, s. 137.

жінки на випадок її овдовіння. Усе майно переходило до родичів померлого чоловіка. Жінка ж могла розраховувати лише на свій посаг та часткову виплату віна і харчування. Якщо ж чоловік ставав вдівцем, то він успадковував половину її посагу, а решта переходила на успадкування її дітям чи іншим родичам¹¹⁷.

Однак, якщо жінка мала можливість написати заповіт, то у більшості випадків усе майно переходило до рук її дітей, пізніше до чоловіка - це може свідчити емоційну прив'язаність матері до дітей та бажання полегшити їхній матеріальний стан¹¹⁸. Неповносправні діти, або діти з психічними чи емоційними вадами не можуть брати участь у розподілі майна. Їхня частка переходить до опікунів, які погодилися утримувати таких дітей. Щодо дітей, які були народження за межами шлюбного зв'язку, то вони могли успадкувати лише майно своєї матері. Однак, у випадку визнання чоловіком опікунства та батьківства, такі діти можуть отримати у спадок майно від названого батька. Крім того, в чергу на спадок також входять і внуки¹¹⁹.

Існували і певні обмеження щодо шлюбу: особи старше 80¹²⁰ років не могли вступати у шлюб; заборона вступати у шлюб особам, які не досягнули шлюбного віку; заборонялося брати 4-ий шлюб; заборона шлюбу між близькими родичами; недійсним визначався шлюб, укладений насильно; якщо особа була визнана божевільною, то вона могла вступати у шлюбний зв'язок; шлюб недійсний, якщо один з партнерів вже перебуває у шлюбі з іншою (іншим); міжконфесійні шлюби вважалися недійсними, якщо були укладені лише в одній церкві¹²¹.

¹¹⁷ Justyniarska-Chojak Katarzyna. 2008. Spadkobranie w rodzinach mieszczańskich województwa sandomierskiego w XVII wieku, [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. C. Kuklo, Warszawa, s. 283–294. s. 284-285.

¹¹⁸ Ibid., S. 286.

¹¹⁹ Ibid., S. 290-292.

¹²⁰ Вісімдесятирічний вік для входу у шлюб є явно перевищений, оскільки, за фразою Ірини Ворончук у її монографії «Населення Волині», більшість дослідників вважає, що середня тривалість життя у 16-17 столітті становила 29-30 років. Можна припустити, що з хорошою матеріальною базою та відповідним соціальним положенням, вік життя був більшим, однак у 17 столітті малоімовірним є те, що людина доживала до 80 років, в силу малорозвинутої медицини та гігієни.

¹²¹ Л. І. Слюсар «Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя», ст. 65.

Тим не менше, правові обмеження щодо віку не застосовувалися у повній мірі на практиці. Батьки дівчат надають перевагу не молодим чоловікам, а літнім людям, які вже мали поважний матеріальний стан і статус у соціумі. Часто чоловіки, проживши «вже довгий час» у перших шлюбах та маючи дітей, після смерті своїх дружин укладали повторні шлюби з молодими, невинними дівчатами. Вважається, що подібні шлюби укладалися доволі часто з огляду на велику смертність шлюбних партнерів, так і на бажання чоловіків залишити якнайбільше нащадків для продовження роду. Адже молода жінка мала кращі фізіологічні можливості для народження потомства. В додаток, тогочасні медики пояснювали, що чим старшим є чоловік, і чим молодшою є жінка, тим здоровішим та численнішим буде їхнє потомство¹²². Адже, традиційно вважається, що найважливішою функцією шлюбу в шляхетському середовищі ранньомодерного часу була прокреаційна функція, тобто народження потомства¹²³. Саме в репродуктивній функції вбачали знак Божого благословення¹²⁴.

Так чи інакше, із монографії Ірини Ворончук можна почерпнути інформацію про те, що вікова різниця не мала фактичного місця при створенні шлюбу у шляхетському соціумі. Однак, існували обмеження щодо одруження. III Литовський статут постановив те, що споріднені по крові до четвертого коліна як по батьківській, так і по материнській лінії не мають права вступати у подружній зв'язок. Такі справи розглядаються земським судом, і у тому випадку, якщо чоловік знав про спорідненість, покаранням буде слугувати втрата маєтностей на користь держави. Аналогічна ситуація відбувається із дівчиною – вона втрачає своє внесення – посаг, якщо ж мала записані на себе маєтки, то половина з них відійшла

¹²² Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст., ст. 67-68.

¹²³ Там само, ст. 80.

¹²⁴ Там само, ст.112.

державі. Така пара повинна бути розлучена. Окрім того, якщо у такої пари народжуються діти, то вони не вважатимуться законними, а набувають статусу “бенкарта”, тобто незаконнонародженого. Варто додати, що держава може володіти конфіскованими маєтностями лише до смерті тих осіб. Після того, усе майно повертається до їхніх родичів¹²⁵.

На жаль, відносини між людьми ніколи не були ідеальними, тому сварки та розлучення також мали місце у соціумі Речі Посполитої. Найбільш розповсюджені проблеми, які спіткали шляхетські сім'ї були: смерть обох батьків, бо в такому випадку діти залишалися сиротами; богохульство чи використання язичеських вірувань, а не релігійних, що часто траплялося з жінками та каралося різками; алкоголізм та насилля¹²⁶. Якщо повертатися до тривалості шлюбу, який зазначала Марія Сероцька-Поспех, а саме 10 років, то варто зазначити, що умови життя у XVII столітті сильно відрізняються від умов життя у XXI, і найголовнішим є розвиток медицини та правильне харчування. І для XVII століття найвірогіднішим випадком, через яким могла розпастися сім'я була смерть. Тим не менше, термін 10 років для шлюбу є досить розповсюдженим і у XXI столітті, саме тому у сучасній психології був введений термін “серійна моногамія”. Власне, річ полягає у тому, що кожні 10 років погляди людей на життя та їхнє ставлення до певних речей кардинально змінюється, і частина шлюбів через непорозуміння та невдоволення розпадається. Є вірогідність того, що шляхетська сім'я XVII століття також переживала кризу 10 року шлюбу, а також і інші сім'ї, яким освіта була доступною. До XVII століття розлучення відбувалося за допомогою усного зобов'язання. Після XVII століття, у практику ввійшло складання так званих розлучних листів, спочатку у присутності свідків, а з посиленням впливу церкви –

¹²⁵ Там само, ст. 211

¹²⁶ M. Surdacki. Rodzina i jej problemy w Urzędowie w czasach staropolskich. Społeczeństwo staropolskie, Seria nowa, T. III, Warszawa 2011. s. 227-243.

священика¹²⁷. Проте, дозвіл духовних осіб на розірвання шлюбу часто виступало лише формальністю. У суспільстві домінантною була світська модель шлюбу і його розірвання, а саме за допомогою приятелів, через яких вирішувалися майнові проблеми та перед якими кожен із подружжя оголошував іншого вільним від зобов'язань і дозволяв надалі вступати у повторний шлюб¹²⁸. Анулювання шлюбу відбувалося лише у випадку смерті одного з партнерів, тоді другий міг вступити у повторний шлюб. Щодо умов розірвання самого шлюбу, то вони були обмеженими, а саме: при доказі перелюбства; при нездатності до шлюбного співжиття; якщо один з подружжя засуджений з позбавленням усіх прав, або засуджений до заслання; у випадку безвісної відсутності одного з подружжя¹²⁹. Найчастішою умовою розлучення можна назвати перелюб як зі сторони чоловіка, так зі сторони жінки. Це відбувалося через те, що добра поведінка була головним фундаментом сім'ї, а сексуальні бажання часто залишалися табу, тому і викликали цікавість. Частим покаранням таких дій являлися штрафи, не дивлячись на те, що церковне право вимагало привселюдного покарання¹³⁰. Не тільки чоловік мав право розлучитися зі своєю дружиною, але і навпаки. Жінка могла подати на розлучення у двох випадках: якщо чоловік не благорозумно розпоряджається майном як своїм, так і своєї дружини; якщо кредитна історія чоловіка є негативною і він є не в змоззі забезпечувати як дружину, так і дітей. Таке розлучення приводить до розділу майна¹³¹. Розлучені особи піддавалися не лише світському осуду але й осуду зі сторони церкви та сімейного оточення¹³².

¹²⁷ Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя, ст. 62-71.

¹²⁸ Старченко Н.П. Честь як регулятор шляхетського повсякдення, ст. 30.

¹²⁹ Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя, ст. 65.

¹³⁰ A. Głowacka-Penczyńska. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku, s. 139.

¹³¹ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług, s. 127.

¹³² Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя, ст. 66.

Щодо розлучення, то цей процес відбувався у духовному суді за християнським правом. Якщо ж рішення духовного суду іде на користь чоловіку, то жінка втрачає не тільки подароване чоловіком віно, але і власний посаг. У протилежному випадку, дружина залишається як при оправі, так і при посагу. Відповідно, після духовного суду, уся інформація надходить до світського¹³³. Цікавим є те, що III Литовський статут не вказує на те, що втрачає чоловік у випадку своєї провини.

Ті громадяни Корони Польської, які одружилися за її межами та без шлюбного договору, такою дією визначили те, що бажають проживати за кордоном, тому у разі виникнення спірних питань варто звертатися не до польського законодавства, а до національного законодавства¹³⁴.

З даного розділу можна побачити, що у шляхетському соціумі Корони Польської XVII століття сім'я та шлюб мали важливе значення. Правила та норми, якими послуговувалися шляхтичі при входженні в святий подружній стан, здебільшого мали релігійний характер, який диктували Церква та проповідники. Звісно, три редакції Литовських статутів висвітлюють маєткові, фінансові та організаційні питання при створенні шлюбу. Однак, там також іде наголос на те, що подружжя має функціонувати за правами Божими. Законодавчі норми Статутів, як і проповідницька література наполягає на тому, що сім'я повинна бути моногамною. Оскільки саме у цьому випадку можна досягнути єдності та довірливого товариства. Не дивлячись на важливість християнської доктрини при створенні нової сім'ї, поняття шлюбу в більшій мірі носило світський характер. Це проявлялося у першочерговості заручин та шлюбних договорів перед церковним освяченням. Окрім того, часто питання шлюбу та розлучень надходило до світського, а не духовного суду. А, законодавчі

¹³³ Там само, ст. 210

¹³⁴ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług, s. 81.

норми про наперед чітко встановлені розміри посагу та віна також підтверджують матеріальну спрямованість спільного проживання у шлюбі, що можна побачити на практиці у шлюбних договорах. Також, переважання світського над духовним показують визначені Статутами покарання за провини у святому подружжі, які в своїй основі мають фінансові або маєткові стягнення, а не спокуту гріхів за церковним зразком.

Тим не менше, не можна бути впевненим у тому, що фінансова сторона затьмарила духовну. Про що може свідчити риторика, якою послуговувались суспільство при написанні не лише шлюбних договорів, але і інших джерел - вінових записів, записів пожиттєвого забезпечення, дарчі, тестаменти.

Розділ II

II. 1. Структура та змістові особливості шляхетських шлюбних інтерциз.

Шлюбний договір - документ, який завіряється як світською владою, так і духівництвом. Цей договір укладається перед весілля та не може видозмінюватися протягом усього часу функціонування шлюбу¹³⁵. Укладення шлюбного договору є першим кроком до одруження, однак не є його обов'язковим етапом. Так само, недійсність шлюбного договору не може вказувати на недійсність самого шлюбу. Оскільки, шлюб існує сам по собі незалежно від інших цивільно-правових практик. Сам же шлюбний договір існує для того, щоб регулювати маєткові питання у подружжі¹³⁶.

Шлюбний договір набуває своєї популярності у XVI столітті¹³⁷. Можна також використовувати назву "шлюбний контракт"¹³⁸, оскільки у XVII столітті таке формулювання також було у вжитку. Його укладають як за присутності обох батьків, так і за присутності одного батька зі свідками¹³⁹. Бувають випадки коли договір укладають під час весілля або після нього. Однак, у тому випадку, коли договір укладають наперед, має міститися конкретна дата самого весілля і період між укладанням договору і утворення подружжя має бути дуже коротким¹⁴⁰. Важливим кроком як для створення самого подружнього зв'язку, так і для написання шлюбного договору є консенсус - спільна згода, без її наявності як шлюб, так і сам

¹³⁵ Wisniewska D. Intercyza Matyldy Scheilbler. *Studia z Dziejow Panstwa i Prawa Polskiego*. S.205-214. 2007, s. 206 - 209.

¹³⁶ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług, s. 71-72.

¹³⁷ Kuchta J., Pozycja majątkowa wdów z rodów szlacheckich w XVII–XVIII wieku [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kuklo, Warszawa 2008. s. 262.

¹³⁸ Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України відділ рукописів, ф. 91 (Радзими́нські), оп. 1, спр. 234. ст. 341.

¹³⁹ Wisniewska D. Intercyza Matyldy Scheilbler. *Studia z Dziejow Panstwa i Prawa Polskiego*. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego / Oficyna Wydawnicza AFM KAAFМ, 2007. S.205-214., s. 206 - 209.

¹⁴⁰ Wisniewska D. Postanowiaja iz do majatru, jaki obicnie posiadaja i w przyszlosci miec moga. Intercyzy w malzenskim prawie majątkowy Korolestwa Polskiego na przykladze Łodzi (1841-1875). *Wydawnictwo uniwersytetu Łodzkiego*. Łodz 2012. s. 31.

договір можна вважати анульованим тою стороною, яка не погоджується на висунуті умови¹⁴¹. Для того, щоб передшлюбний договір був дійсним потрібні дві речі: 1. проведення весілля, створення самого шлюбу, що є найважливішим; 2. виконання умов в той момент коли є обопільна згода. У випадку відсутності спільної згоди, по закінченню вісімнадцяти місяців, шлюбний договір буде вважатися недійсним¹⁴².

З XVII століття нарівні із шлюбним договором у практику входить пожиттєвий подарунок – “dożywocie”, який прирівнюється до цілого маєтку. Цей подарунок оформляється окремим документом після шлюбного договору та освячення шлюбу та забезпечує правом одного із подружжя володіти майном іншого на випадок смерті. В такому разі, діти даного подружжя не могли забрати свою частку батьківського чи материнського спадку раніше ніж смерть прийде до останнього власника. На практиці, мати часто віддавала частину майна своїм дітям раніше. А до самого пожиттєвого дарунку входили не тільки нерухомі речі, але і рухомі. У тому випадку, якщо пара не мала дітей, то жінка мала право переписати отриманий подарунок на будь-кого, беручи до уваги думку опікунів, яких зазначив чоловік у своєму тестаменті¹⁴³.

Не дивлячись на те, що шлюбний договір пишеться за сталим формуляром та не містить емоційного забарвлення, його інформативна наповненість містить:

- імена людей які укладають договір та імена осіб, які вступатимуть у шлюбний зв'язок після підписання умов договору. Наявність імен може надати інформацію про самих наречених, їх вік та сімейне положення. Відповідно до Литовських статутів, чоловік досягнувши повнолітнього віку може самостійно регулювати усі шлюбно-

¹⁴¹ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług, s. 73-74.

¹⁴² Ibid., S. 75-76.

¹⁴³ Kuchta J., Pozycja majątkowa wdów z rodów szlacheckich w XVII–XVIII wieku, s. 263-267.

договірні питання, в протилежному випадку, цим займатиметься або його батько, або близькі кривні родичі, у рідкісних випадках його матір. Що до нареченої, то в будь-якому випадку, усіма питаннями займаються її кривні. Таким чином, якщо шлюбний договір укладають батьки, значить наречені або не досягли повноліття, або ж являються дуже молодими і скоріш за все це їхнє перше одруження. Якщо укладають договір кривні родичі, можна припустити, що батьки померли, що може свідчити про свідомий вік нареченої чи нареченого і є вірогідність того, що шлюб може бути повторним;

- у договорах часто зазначається ким виступає свідок для нареченої та нареченої - братом, ріднею чи кимось іншим. Бували випадки, коли договір могли укладати сусіди;
- визначається дата, після якої договір вважатиметься чинним, ця дата може співпадати із датою створення самого шлюбу;

Вибір дати, на яку припадатиме час весілля визначався за церковним календарем. У селянських родинах також враховувався період польових чи інших періодичних робіт¹⁴⁴.

- визначається дім, де проводитиметься весілля - дім чоловіка чи його батьків, дім нареченої (її батьківський дім) чи дім її кривних родичів. Але не надається інформації про його пишність - кількість запрошених, умови проведення, страви і т.д;
- визначається сума грошей, які отримує дівчина після весілля від своїх батьків/родичів. Часто сума вираховується у земельній долі. Таким чином, можна визначити на якій території проживають люди, які укладають договір. Бувають випадки, коли ведеться точний перелік предметів, які отримує наречена від батьків/ родичів після свого весілля, однак це частіше відбувається у вірменських шлюбних

¹⁴⁴ Brodacki J. Polska na tle Europy XVI-XVII wieku, s. 70.

угодах. Сам же перелік предметів ведеться від найдорожчих до менш коштовних речей і туди входять як предмети побуту, так і предмети розкоші - ювелірні прикраси, картини і т.д;

Посаг, або так звана “головизна” чи “виправа” є тою частиною майна, який завжди залишається при дівчині/жінці, тим не менше саме посаг можна вважати стартовим капіталом для новоствореної сім’ї¹⁴⁵. Так як шлюби заключалися лише з рівними у матеріальному та соціальному положенні людьми, посаг здебільшого був рівний сумі $\frac{1}{4}$ від батьківського маєтку¹⁴⁶. Оскільки цивільне право передбачає те, що чоловік може використовувати майно своєї дружини для забезпечення або покращення умов їхнього спільного проживання. З другої сторони, право також передбачає гарантії для повернення, страхування майна дружини, на випадок необдуманих витрат¹⁴⁷. Точний перелік речей, грошей створює сприятливі умови для жінки у разі розірвання шлюбу, оскільки все має бути повернене¹⁴⁸. Посаг для дівчини був єдиним майном, яке переходило їй у спадок, отримавши його вона не мала права претендувати на батьківські маєтності та нажитки, вони розподілялися між братами. Тим не менше, видача посагу, була доброю волею батька і залежала лише від нього, про що свідчать Литовські статuti¹⁴⁹. Бували випадки коли дівчина залишилася невипосаженою. Для прикладу, якщо родина дівчини не мала належної суми для випису посагу. В такому разі, по смерті батька вона могла претендувати на отримання частини з батьківського майна по його смерті¹⁵⁰. Якщо ж дівчина позбулася посагу через те, що виходила заміж

¹⁴⁵ Лук’яненко І. В. Становище жінки-шляхтянки в середині XVI - середині XVII століть на Волині.

¹⁴⁶ Pielas J. Divisio bonorum. U podstaw majątkowego funkcjonowania rodziny szlacheckiej w XVII wieku, [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. C. Kukło, Warszawa 2008, s. 91–106, s. 92.

¹⁴⁷ W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług, s. 83.

¹⁴⁸ Лук’яненко І. В. Становище жінки-шляхтянки в середині XVI - середині XVII століть на Волині.

¹⁴⁹ Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року, ст. 108.

¹⁵⁰ Winiarz A. Polskie prawo majątkowe-mażeńskie w wiekach średnich. – Kraków, 1898. – S.209, s. 3.

без батьківського дозволу, то вона повністю втрачала можливість на отримання посагу, а також на успадкування як батьківського, так і материнського майна¹⁵¹. Дівчина позбувається посагу навіть у тому випадку, якщо виходить заміж по смерті своїх батьків без дозволу братів чи опікунів. Тим не менше вона може оспорити дане рішення за досягненням повнолітнього віку - 15 років та отримавши дозвіл від інших родичів. В такому випадку вона зберігає за собою право на успадкування¹⁵². Важливим є те, що у тому випадку, якщо чоловік мав дітей від різних жінок, то він був зобов'язаний виділити для них окрему частину спадщини чи посагу¹⁵³. Якщо ж сім'я дівчини була у складному фінансовому положенні, посаг можна було видавати частинами. Обираючи другий випадок та не виконуючи умови вчасно, сім'я дівчини оплачувала штраф. Якщо ж фінансового стягнення було недостатньо, то підключалися поручителі, які або ж допомагали виплатити вказану суму посагу, або брали на себе відповідальність за його виплату. Також посаг дівчині міг виплачуватися із застави сімейного маєтку, так званої його оренди - з вилучених грошей виплачувався посаг¹⁵⁴.

Якщо ж ми називаємо посаг стартовим сімейним капіталом, яким можуть послуговуватися двоє, то, нарівні з ним, батьки дівчини виписують для неї "виправу". Виправа узагальнює в собі усі речі індивідуального користування¹⁵⁵.

- часто визначається сума або задається умова, яку повинна виплатити або виконати та сторона, яка не буде дотримуватися договору в повній

¹⁵¹ Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року, ст. 89.

Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року, ст. 200.

¹⁵² Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року, ст. 331.

¹⁵³ Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року, ст. 91.

¹⁵⁴ Winiarz A. Polskie prawo majątkowe-małżeńskie w wiekach średnich. – Kraków, 1898. s. 5-6.

¹⁵⁵ Ibid., S.. 7.

мірі. Та сума може визначатися як на рухомому, так і на нерухомому майні “*orbis mobbilis et immobillis bonis*¹⁵⁶”, або його позбавленні;

- Згідно до визначеної суми - стяги за невиконання, можна приблизно визначити матеріальне положення сімей, які влаштовують весілля своїм дітям. Чим більша сума стягу, тим заможніші родини, і навпаки.

Однак, церковні догми не визначали шлюб та змовини заставою, тому сума стягу не приймалася до уваги Церквою, оскільки її характер був умовним та світським¹⁵⁷.

- Визначається сума подарунку нареченого для нареченої;

Нарівні з тим, що виписування віна було обов'язковим процесом за Литовським статутом¹⁵⁸, також вважається, що віновий запис або ж “привінок” був добровільним подарунком жінці від її чоловіка, який не тільки був знаком жіночої цнотливості за Левицьким¹⁵⁹, але і гарантував жінці право на володіння третиною майна чоловіка у випадку його смерті¹⁶⁰. Таким чином, по смерті чоловіка, жінка зосереджувала у своїх руках не тільки власне придане але і частину свого майна, яким могла самостійно розпоряджати. Відповідно до цього, шляхтянка отримувала не тільки можливість до самостійної діяльності у різних сферах, але і фінансову самостійність¹⁶¹. Чого не можна сказати про жінку із селянського роду. З праці Михайла Копчинського, відомо, що жінки селянського походження могли правити господарством лише у 84 випадках із 910. Це могло відбуватися лише у тому разі, якщо жінка овдовіла, лише тоді, вона

¹⁵⁶ Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України відділ рукописів, ф. 91 (Радзимінські), оп. 1, спр. 234. ст. 79, 143.

¹⁵⁷ Abraham W., *Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskim*, Lwów s. 135

¹⁵⁸ Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року, ст. 196

¹⁵⁹ Левицький О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // Архив ЮгоЗападной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – Ч.VIII. – Т.III: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – К., 1909. – ст. 56.

¹⁶⁰ Лук'яненко І. В. Становище жінки-шляхтянки в середині XVI - середині XVII століть на Волині. Kuchta J., *Pozycja majątkowa wdów z rodów szlacheckich w XVII–XVIII wieku [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kuklo, Warszawa 2008. s. 262.

¹⁶¹ Старченко Н. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст.) / Н. Старченко // Київ. старовина. - 2001. - № 1. - ст. 42-62.

вважалася повноправною господинею. Автор також зазначає, що жінка, котра має сина/синів старше 18 років має мінімальну можливість до повторного одруження¹⁶².

Щодо вінування жінки, багато прикладів можна знайти у Волинських грамотах XVI століття - володимирські актові книги, до складу яких увійшли духовні, дарчі та інші документи¹⁶³. Не дивлячись на те, що вони відносяться до XVI століття, вони є цікавим зібранням на основі якого можна знайти підтвердження того, що наречений випишував віно своїй майбутній дружині на третині свого майна, та вказував те, що жінка в праві розпоряджатися ним так як вважає за потрібне, так як це зазначається у шлюбних договорах.

Вінові записи набагато розлогіші ніж шлюбні договори. Тим не менше вони є інформаційно подібні між собою. Так, для прикладу, як у вінових записах, так і у шлюбних договорах написано ім'я нареченого та нареченої. Щодо нареченої, то конкретно написано чия вона донька, та хто випишував посаг і в якій сумі. Тобто визначається приналежність дівчини до її конкретних опікунів, та визначається їхній статус як і у шлюбному договорі. Серед змістових подібностей, головним як у шлюбних договорах, так і у вінових записах являється вказівка на те, що все відбувається з доброї волі, або з чиєїсь поради: кривних, сусідів, друзів, родичів або ж особливого бажання. Як в шлюбних договорах, так і у вінових записах йде посилення до духовності - частою до вживання є фраза: “з милості Бога”, “з божої милості”. Тобто, кожен соціальний та юридичний крок повинен виконуватися так, щоб отримати Боже благословення.

Цікавим є ще і те, що сам документ про призначення віна у Волинських грамотах проводився під різними назвами: “запис на суму

¹⁶² Korpzyński M. Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku. – Warszawa, 1998, s. 137

¹⁶³ Волинські грамоти XVI ст. Упорядники В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. Наукова думка, 1995. — 248 с.

грошей...жінці¹⁶⁴”, “віновий запис¹⁶⁵”, “привітковий запис¹⁶⁶”, та містить детальний опис отриманого від нареченої посагу. Відповідно, як і шлюбний договір може позначатися як: “інтерциза”, “згода”, “договір”, “контракт”. Для прикладу, Петро Яцькович Андрузький з Кременецького повіту пише: “вы(з)нава(м) и дава(м) вѣда(ти) си(м) мои(м) ли(с)то(м) каждому, кому буде(т) по(т)реба то(г)[о] вѣда(ти) або, чтучи є(г)[о], слыша(ти), нинє(ш)ни(м) и на пото(м) будучи(м), и(ж) з ла(с)ки мило(г)[о] бога поня(л) є(с)ми за себе в ма(л)же(н)ство дочку в зєменина Воло(ди)ме(р)ско(г)[о] повѣту пна Васи(л)я Федоровича Дриви(н)ско(г)[о] па(н)ну Соломонєю. Вза(л) по нє(и) поса(г)у гроше(и) готовы(х) три(д)ца(т) ко(п)(,) лито(в)ское ли(ч)бы, а (в) выправе, в золоте, в сєрєбрє, в клє(и)нота(х), в пє(р)ла(х), у шата(х) и (в)в ы(н)ши(х) рухомы(х) рєча(х) другуу три(д)ца(т) ко(п) гроше(и) ли(тв)ское ли(ч)бы¹⁶⁷”. Що також повторюється в усіх вінових записах¹⁶⁸. Цікавим був віновий запис Дмитра Долматовича, який робить запис на всіх батьківських маєтностях, та говорить, що у разі набуття нового майна, все дарується жінці. Імовірно це пояснюється тим, що наречений був менш заможним за наречену і отримавши посаг у 100 коп литовських грошей, не зміг їх перекрити: “А та(к) а напроти(в)ку того внесе(н)а жоны моеє па(н)ны // Ело(в)ны записую є(и), жонє моє(и), єи дарую на со(т)чи(з)нє моє(и) на Иса(и)ко(х) а на Чигиро(х), и к тому єстли бы(х) прикупи(л) або выслужи(л) або якимь-ко(л)вєкь «обычаємь набы(л) и на всемь ста(т)ку моемь и всю маєтность мою, злото, сребро, шаты, кони и (в)си рухомые рєчи є(и), жонє моє(и), записую и дарую¹⁶⁹”. Пожиттєві подарунки такого типу могли свідчити не тільки про заможність чи незаможність чоловіка, але вони також могли бути наслідком домовленості

¹⁶⁴ Там само, ст. 17.

¹⁶⁵ Там само, ст. 18.

¹⁶⁶ Там само, ст. 21.

¹⁶⁷ Там само, ст. 17.

¹⁶⁸ Там само, ст. 17, 18, 21, 24, 26, 28, 30, 37, 64-68, 83, 92-93, 95, 96-98.

¹⁶⁹ Там само, ст. 21.

чоловіка із батьками чи іншими опікунами нареченої при написанні шлюбного договору. Вінові записи, як і самі шлюбні договори являються пожиттєвою гарантією для двох осіб у матеріальному стані, оскільки: 1.у випадку непередбачуваних ситуацій, кожна зі сторін зобов'язується сплатити штраф, що пізніше можна побачити у шлюбних договорах; 2. також є підтвердженням того, що отримані від чоловіка дари є у пожиттєвому користуванні його дружини і ніхто не має права посягати на них: “то(г)ды жона моя пни Га(н)на по животе моемь має(т) на то(и) третє(и) части всего име(н)я моего, на которо(и) а е(и) полтора ста ко(п) гроше(и) записа(л) споко(и)не седе(ти) и то к рукамь свои(м) де(р)жати и (в)жива(ти) до живота своего, а де(ти) мои, которые с нею мети буду, бра(т)я а нихто с кре(в)ны(х) и прирожоны(х) мои(х) не маю(т) ма(л)-жо(н)ки моеє пнеє Га(н)ны с тоє третєє части всего име(н)а моего рушати”¹⁷⁰.

Унікальним можна вважати віновий запис жінки - вдови, Марії Олегівни Борзобогатої, як підтвердження того, що вона отримала запис на суму грошей від свого нового чоловіка та підтвердила його печаткою¹⁷¹. З цього можна дійти до висновку про те, що жінки не тільки могли ставати опікунами своїх дітей та піклуватися про їхнє одруження та весілля, але і самостійно вирішувати юридичні запитання майнового характеру, а також і те, що не тільки чоловік міг володіти родинними чи сімейними регаліями - печатками, але і те, що ними могли володіти жінки. Тим не менше, найбільш емоційним та красномовним був віновий запис дружини князя Сангушка Льва Олександровича, Остиковича Ганна Миколаївна, яка обдаровувала свого “наймилішого, милостивого” чоловіка¹⁷². Однак, чоловіки також вирізнялися своєю винятковою мінливістю, так писар

¹⁷⁰ Там само, ст. 26.

¹⁷¹ Там само, ст. 35-36.

¹⁷² Там само, ст. 64-68.

Володимирського повіту Федор Солтан переписував вінові та дарчі записи для своєї дружини декілька разів¹⁷³.

- На заможність або важливість родин можуть вказувати печатки, якими завіряють шлюбні договори. Також вказується дата завірення документу та місце, в якому це відбувалося. Крім того, на заможність родин можуть вказувати такі слова ідентифікатори, як: “шляхетний”, “уроджений”, “учтивий” та інші¹⁷⁴.

Таким чином, можна побачити, що шлюбний договір є невід’ємною частиною життя для утворення нового подружжя. Окрім, шлюбного договору важливим елементом є віновий запис, який допомагає зрозуміти матеріальне положення чоловіка у суспільстві та його можливості. Також, віновий запис та запис пожиттєвого користування, який, виписується чоловіком та, в деяких випадках, являється частиною шлюбного договору може вказувати на прихильність до майбутньої дружини. За допомогою шлюбного договору та його складових розглядають зародження стосунків лише у нуклеарній сім’ї, до якої ми відносимо стосунки між подружжям та їхню фінансову базу. Враховуючи те, що усі предмети, які належать чоловіку чи жінці не підпадають під спільне користування і залишаються окремою власністю для кожного із подружжя - їх можна лише подарувати чи передати у спадок, що не стосується набутого майна у шлюбі¹⁷⁵.

На жаль, за допомогою лише шлюбного договору та вінового запису неможливо скласти цілісну картину з фокусом на взаємини у родинному колі - широкій/розширеній сім’ї та положення їхніх соціальних справ та взаємин.

II. 2. Особливості риторики шлюбних договорів.

¹⁷³ Там само, ст. 90, 92-93, 95, 96-98.

¹⁷⁴ Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України відділ рукописів, ф. 91 (Радзимінські), оп. 1, спр. 234. ст. 87, 145, 146, 181, 220,

¹⁷⁵ Wisniewska D. Intercyza Matyldy Scheilbler. s. 211.

Шлюбні договори заключаються між двома сім'ями в присутності свідків та духовної людини, які повинні завірити про добровільність та дійсність як самої угоди, так і бажання подальшого одруження.

Варіанти звернень до людей, які заключають угоду можна умовно поділити на дві групи: часто вживані та рідкісні. До першої групи можна віднести “між народженими/ między urodzonymi¹⁷⁶”, що використовувалися 18 разів та “між милостями/ między mciami¹⁷⁷” - у вжитку 12 разів. Часто трапляється таке, що два дані звернення вживаються одночасно - “між уродженими їх милостями” - в такому випадку класифікація відбувається по слову, яке виступає першим. До другої групи відносяться інші довільні звертання. Серед досліджених договорів зустрічалися “між вельможними (благородними)/ między wielmożnymi¹⁷⁸” та “між ясними пановами/ między jasnymi panami¹⁷⁹”, що траплялися лише у двох випадках.

Як можна побачити, найчастіше використовувалося означення “народжені” - це могло відбуватися через те, що до народження ставилися як до важливого дійства, яке було освячене Богом, про що стверджує релігійна література. За допомогою наступного звертання - “їх милість”, помічається, що ввічливість та порядність суспільства XVII століття виступала на перший план. Для людей було важливим здобуття та підтвердження свого статусу та отримання поваги від оточуючих за свої здобутки. Те саме, ми можемо відзначити про людей, яких називають “ясними панами”. Щодо “вельможних/ благородних”, то звертання такого плану хоче вказати на величність роду, з якого походять дані люди, імовірно, на їхню велику владу та заможність.

¹⁷⁶ ЛННБ імені Василя Стефаника НАН України, відділ рукописів..., ст. 87, 145, 146, 181, 183, 220, 251, 267, 306, 333, 340, 360, 361, 416, 452, 469, 471, 497, 498.

¹⁷⁷ Там само, ст. 79, 83, 96, 98, 143, 162, 163, 183, 155, 272, 447, 473.

¹⁷⁸ Там само, ст. 501.

¹⁷⁹ Там само, ст. 161.

Рівність кожної людини та її важливість у шлюбних договорах підтверджується тим, що вище перераховані приставки знаходяться біля імен усіх учасників. Для прикладу: “urodzonemi panem Stefanom, urodzoną panią Marianna małżonkami z jedney a urodzonym panem Stanislawem z drugey strony”¹⁸⁰. Також про ввічливість та взаємоповагу свідчать слова пан/пані.

Розглядаючи детальніше шлюбний договір, в якому люди позиціонували себе вельможними, то можна побачити, що договір укладали подружжя Миколай Жебровський та Терезія Богаткова, з їхньої сторони також зазначається брат Миколая - Анджей, із Станіславом Гурським стосовно доньки Йоанни Жебровської. В даній ситуації, шлюб відбувався між людьми однакового соціального статусу та посади. Як батько нареченої, так і її майбутній чоловік займають посаду старост. Посідаючи однаковий статус у соціумі вони могли називати себе благородними. Варто відмітити, що при написанні шлюбного договору, тобто під час вирішення подальшої долі доньки, були присутні двоє з батьків, що говорить про те, що не лише чоловік міг впливати на увесь процес, але і дружина. Це також свідчить про те, що жінка не лише була охоронницею домашнього затишку, але і була усвідомлена в світських питаннях. Тим не менше, залишається загадкою те, що дружина записана під іншим прізвищем, однак донька носить прізвище батька. Можна припустити, що жінка залишилася на дівочому прізвищі, для того, щоб в потрібний момент стати учасницею поділу спадку за батьком. В іншому випадку, зі сторони жінки це міг бути повторний шлюб, в якому вона народила спільну дитину, однак відмовилася від зміни прізвища.

Місцем написання шлюбного договору виступав дім подружжя Зебровських - “idge za Wola Boga y usilnym Im Pana Starosty Litewskiego w dom swój przez wielu ludzi godnych uczynionym staraniem”. Важливо

¹⁸⁰ Там само, ст. 469.

підкреслити, що в кожному шлюбному договорі усі умови та гарантії шлюбу, також призначення самого весілля відбувається за волею Бога. Це вказує на великий вплив релігійної доктрини на людей XVII століття і їхню побожність. Сам шлюбний договір, як можна побачити укладався за сильним старанням самого нареченого, тобто є велика ймовірність того, що він симпатизує самій нареченій з однієї сторони, а з другої - намагається утриматися на тому ж самому соціальному щаблі чи розширити свій вплив на більшу територію. Крім того, помічається, що свідками були зазначені як “гідні люди”, таким чином, можна припустити, що ті особи, посідали таке саме положення у соціумі не тільки статусом, але і професією, як батьки нареченої та сам наречений. Також це могло свідчити про добру репутацію.

Саме весілля було призначено на 21 лютого у Львові. Детальне місце проведення весілля не вказується. Тим не менше видається дивним те, що саме весілля відбуватиметься у Львові, оскільки батько був старостою Стрия, а наречений староста Львівським. Цікавим є також і те, що видача посагу та виправи, як зазначається у договорі, відбувається не в день весілля чи укладення самого договору, а через рік після шлюбу. Сума батьківського та материнського майна, що входить у посаг та виправу становить 20 тисяч злотих, які наречений повинен записати на частині свого майна. Можна помітити, що матір також вирішує передати у спадок своїй доньці частину свого майна, відповідно жінка має право розпоряджатися власним капіталом. Даний договір є також унікальним тим, що майбутній чоловік не виписує віно для своєї майбутньої дружини. Однак, батьки дівчини домоглися того, що наречений зобов’язався записати на дружину пожиттєве утримання “*dożywocia zoborólne zapisać będzie powinni*”. З даного прикладу можна побачити, що пожиттєве утримання жінка може отримати не лише у тому випадку, якщо чоловік передбачив свою смерть і записав це з “доброї волі” у тестаменті, але і через шлюбні угоду, в якій записана не просто його

обіцянка, а його обов'язок. Таке бажання батьків бути впевненими у тому, що наречений перепише на їхню доньку пожиттєве утримання може твердити лише про велику різницю у віці подружжя. Дану домовленість обидві сторони погоджуються стримати під заставою 30 тисяч злотих.

Домовлення про пожиттєве утримання не було чимось унікальним при заключенні шлюбного контракту. Навіть у тому випадку, якщо діти не досягли повноліття чи хлопець не нажив власних маєтностей і за нього укладають договір його батьки, не виключений варіант того, що за хлопця приймуть рішення його опікуни-батьки. Це сталося у випадку шлюбного договору подружжя Гулевичів із однофамільним подружжям¹⁸¹.

В попередньому шлюбному договорі можна було побачити партнерську рівність між подружжям, як у їхній зацікавленості до майбутнього її життя, так до матеріальної забезпеченості долучалися двоє з батьків. Однак, траплялися випадки, коли жінка самотійно виступала опікуном своєї дитини, як це сталося в договорі між панею Анастаїєю Фрикіповою та Брілявським, стосовно її доньки пані Марині Бесреківська. Жінка вказує на те, що Марина була донькою від її першого шлюбу. А нареченого та присутніх свідків вона зазначає “званими” гостями/присутніми. У зв'язку з цим, можна припустити, що видача доньки заміж була її ініціативою. Жінка також зазначає, те, що “звані гості ласкою дозволи їй віддати доньку в стан святій подружній”. Відповідно до цього, рішення приймалося не нею одноосібно, а вона мала радників-чоловіків, імовірно із сім'ї першого шлюбу або родичів, які дозволи їй видати дівчину заміж.

Марина отримує виправу у розмірі трьох тисяч злотих, які її майбутній чоловік повинен буде записати на своєму нажитому майні “згідно до правового звичаю”. Відповідно, така гарантія безпеки та запис

¹⁸¹ Там само. ст. 416.

посагу чи виправи на майні чоловіка був звичною справою та не викликав обурення. Також, кидається в очі те, що наречений ніяк не корелює в даній ситуації, та жодним чином не вказується його бажання чи, як прийнято в шлюбних договорах, “сильне старання” одружитися саме з такою дівчиною. Крім того, мати не просить нареченого виплатити пожиттєву виплату своїй майбутній дружині. Також, відсутня гарантійна сума для стримання даних слів та самого одруження, лише присутня фраза: “для кращої ваги даної угоди усі присутні ставлять підписи власними руками”¹⁸².

З даного шлюбного договору можна побачити не лише, що мати ініціювала весілля, але і відсутність бажання у нареченого. Можна припустити, що наречений походив із статнішої родини, ніж його наречена та сума посагу-виправи його не задовольняла - ймовірно, він керувався іншими почуттями: жалю, бажанням допомогти...Не можна випускати ще варіанти незадовільного виховання та зовнішності нареченої та вік самого нареченого.

Дуже часто жінки, які виступають учасницями при укладенню шлюбних договорів, або просто являються опікунами своїх дітей, вказують на те, від якого шлюбу народилася їхня дитина, інколи навіть називають імена колишніх чоловіків. Це відбувається для того, щоб запевнити другу сторону у порядності самої сім’ї і переконати у тому, що дитина народилася у “правильному” союзі, про який пише релігійна література, а не була наслідком позашлюбного зв’язку. Ще в одному шлюбному договорі матір видає свою дочку від першого шлюбу заміж “за волі Бога Всемогутнього”. Але, враховуючи те, що матір виступає разом з іншим чоловіком, який не позначається як її близький чи далекий родич, можна говорити про те, що жінка повторно вийшла заміж. Тим не менше, саме жінка являлася опікуном дівчини, оскільки саме вона дозволила дочці вийти заміж. Посаг

¹⁸² Там само, ст. 162.

випикується не у грошах, але у золоті, сріблі та клейнодах, сума якого складає три тисячі злотих, який передається після весілля одразу. Наречений зобов'язується записати отриманий посаг на своїх лежачих маєностях та виписати дівчині віно. Заклад даного договору вдвічі перевищує розмір самого посагу і становить 6 тисяч злотих¹⁸³.

Ще одним цікавим шлюбним договором який примагнічує своїм зверненням до людей, які його укладають, є угода “między jasnymi ranami jedynym w Bogu”, в якій родичі дівчини разом з її матір'ю видають дівчину заміж за Анджея Четверинського. Власне, із початку можна побачити, що головну роль в даній угоді переймали на себе чоловіки, вірогідно мати залишилася вдовою, а по смерті чоловіка перейшла під опіку своїх братів. На бажання чоловічої статі видати пані Гуравову заміж свідчать такі слова індикатори, як: “Za woli Boga *nausilne* staranie Czetweynskiego *priwolili* dac w stan święty małżeński”. Знову помічається те, що наречений був зацікавлений у шлюбі, однак цього ми не можемо сказати про родичів нареченої, як і саму дівчину. На це вказує слово “*priwolili*”, приволили чи заблагоросудили віддати дівчину заміж. Тим не менше, можна наглядно побачити, що в даному шлюбному договорі, як і в більшості інших випадків, точно вказується на те, що люди XVII століття були переконані в тому, що шлюб заключається на небесах. На це вказують слова родичів нареченої: “w stan święty małżeński”, “za woli Boga”, “przyślij da P. Bóg Małżonkę swoiey”¹⁸⁴.

Про поєднання релігійного та світського життя можна звернутися до договору між батьками дівчини Барбари з паном Лудзікевим. Шлюбний договір не тільки заключався за “признанням Божим та пристойним старанням” нареченого. Але в даному випадку дата весілля назначалася за два тижні по святу Михайла, відповідно кожна людина дотримувалася

¹⁸³ Там само, ст. 146.

¹⁸⁴ Там само, ст. 161.

релігійних свят та ретельно підходила до планування таких визначних подій як весілля¹⁸⁵.

Про втручання сім'ї та родичів у вирішення подружніх питань може свідчити договір подружжя Вкринських із їхнім тезкою Яном Вкринським стосовно дівчини Аполонії Войславської. Про це свідчать такі слова: “за радою приятелів ми намовили у стан святій подружній” дівчині вступити. Тобто, можна побачити, що інколи доля дітей вирішується не лише у родинному колі, але і приятелі можуть висловити свою думку. Крім того, можна побачити що дівчина була переконана у тому, що це правильний крок, а її початково бажання до шлюбу не було¹⁸⁶. Не тільки подружні пари радилися зі своїми знайомими стосовно одруження своїх дітей. Жінки, які носили вдов'ячу смуту також шукали підтримки і поради зі сторони. На таких жінок могли повпливати не тільки близькі родичі, але і потенційний наречений про що зазначає Кристина Вацлавова: “за волі Бога, ради приятелів своїх та пильним і сильним старанням” зі сторони нареченого шлюб відбувається. Не дивлячись на те, що жінка, разом зі своїми синами, складала шлюбну угоду з нареченим, посаг був виписаний її чоловіком. Таким чином, можна зрозуміти, що донька Анна була спільною, як і син Самуель, а розмір посагу для доньки був записаний у тестаменті чоловіка¹⁸⁷.

Однак, чоловіки в своїх діях були впевнені та не шукали собі радників, про що свідчить договір між Лукашем Даниловичем Чеконським та Стефаном Скалицьким, стосовно доньки Чеконського - Анни. В даному шлюбному договорі батько зазначає, що дозволяє своїй дочці вийти заміж за Скалицького. Також вказується, що весілля відбуватиметься у рідному домі Анни, тобто батьківській хаті. Унікальністю є те, зазвичай не вказується з якої сторони виступають присутні свідки, однак в даному

¹⁸⁵ Там само, ст. 83.

¹⁸⁶ Там само, 267.

¹⁸⁷ Там само, ст. 333.

випадку, свідки були зі сторони нареченого. Посаг, який батько намагається видати нареченій становить 1,5 тисячі злотих і буде переданий через рік після весілля. Віновий запис чоловік випишує у шість тисяч злотих “*simplicis debiti super omnibus bonis habitis et habendis et omnibus mobilibus*”, тобто враховуючи усе набуте, оцінене та рухоме майно¹⁸⁸.

Чоловіки у досліджуваному періоді завжди виступали опікунами для жінок і їхнє слово було вирішальним. За відсутності батьків, опіку над доньками та вирішення про її заміжжя залишається за її братами. Так брати Джевецькі дозволи вийти заміж своїй сестрі за Мондрицького. Як і в попередньому випадку, передача посагу також відбудеться лише після того як весілля відбудеться “*post initum matrimonium ex nup*”¹⁸⁹.

Привертають увагу також латиномовні запозичення, які часто використовуються у шлюбних договорах. Найчастіше вони застосовують при визначенні суми посагу чи віна, як в даному випадку. Однак, вживані запозичення майже ніколи не змінюються, імовірно їх можна називати кліше.

Ще одним договором, який заключали чоловіки була угода між Лукашем Чеконським і Стефаном Скаліцьким. Чеконський через досягнення та пристойне старання Скаліцького, погоджується видати за нього свою дочку Анну заміж. Весілля, як і в попередньому випадку, відбуватиметься у домі Чеконського, тобто батька нареченої. В даному випадку також посаг буде переданий через рік після весілля¹⁹⁰. Таке відтермінування передачі посагу за юридичними нормами є допустиме. Однак, може свідчити, про те, що батько, як в першому, так і в другому випадку не має у розпорядженні бажаної суми. Також можна припустити, що батько намагається перестрахувати своє майно, і відповідно майно його

¹⁸⁸ Там само, ст. 360.

¹⁸⁹ Там само, ст. 447.

¹⁹⁰ Там само, ст. 361.

доньки на той випадок, якщо одруження не виправдає своїх священно-вічних надій.

Цікавим та багатим у посаговій виправі являється договір між пенею Кристиною Поплавською та подружжям паном Яном та панею Уленією Блендровськими стосовно їхніх дітей. Згідно даного договору можна побачити, що подружжя хочуть одружити свого сина із донькою від останнього чоловіка вдови Кристини. Відповідно до цього, можна припустити те, що Кристина декілька разів виходила заміж, але на той випадок залишалася самотньою. Крім того, видається, що жінки були знайомі між собою, саме тому забажали одружити власних дітей: “pani Penia idąc za wola Boga u przyzieniem i przystojnym staraniem Blendrowskiego o córkę zmówiła u poślubiła w stan Świąty małżeński”. В даному випадку, жінки стають ініціаторами шлюбного зв’язку дітей, але сам зв’язок стає дійсним лише за дозволу чоловіка-батька, який включався у розмову і був не проти даного шлюбу, про що свідчить його “пристойне старання”. Так, як шлюб дітей заключають їхні батьки, можна сказати, що як дівчина, так і хлопець були неповнолітнього віку, або ж хлопець не досягнув такого віку, щоб набути своє особисте майно.

Розмір посагу, в даному випадку вимірювався не грошима, а золотом та сріблом, сума якого має бути рівною 20 тисячам злотих. Відповідно до такого розміру посагу, подружжя Блендровських обіцяє виписати віно у такому ж розмірі на усіх своїх маєтностях. У випадку розірвання шлюбу, ініціатор сплачує іншій стороні 12 тисяч злотих¹⁹¹. Як можна побачити, заклад шлюбного договору є набагато меншим ніж посаг і сама виправа. Відповідно, як вдова, так і подружжя, відповідно їхній син, є заможними людьми і страх недотримання договору чи можливе розлучення їхніх дітей мінімізується. Згідно до Литовських статутів, жінці досить важко розірвати

¹⁹¹ Там само, ст. 181.

подружній зв'язок, відповідно її можливе невдоволення залишиться всередині сім'ї. А сім'я хлопчика буде спроможна сплатити штраф, у випадку оказії.

Тим не менше, відношення батьків до власних дітей може вказувати не лише розмір посагу, бажання забезпечити пожиттєві гарантії, вибір правильного партнера та справляння весілля. Теплі стосунки батьки-діти також проявляються у зверненнях та згадках про дитину. Що і проявляється у шлюбному договорі, що заключала подружня пара Коресмініх з паном Станіславом Кашовським. Варто сказати, що дане подружжя записане під різними прізвищами, що говорить про те, що цей шлюб не перший. Однак, батько чітко вказує на те, що донька Александра є його єдиною, про що свідчить емоційна прив'язаність саме до цієї дитини, враховуючи те, що дана фраза використовувалася не один раз. Батько також зазначає: “*corke jako jedne climsun anima*” дозволяє вийти заміж за високого пана Кашовського. Тобто, батько порівнює свою доньку із душею, а “високий” пан використовується у значенні статний, заможний, поважний¹⁹².

Можна помітити те, що не дивлячись на те, що у пошані були багатодітні сім'ї, жінки, які заключали договір із потенційними нареченими їх доньок виступали лише з однією дитиною або своїми родичами. Також видається і те, що часто батьки заключали шлюбний договір стосовно своїх неповнолітніх дітей або нереалізованих, якщо це торкається хлопчика. Але через те, що ні в одному шлюбному договорі не вказується вік майбутнього подружжя ми не можемо бути впевнені, що поширеною була ранньо-шлюбна модель, а не західноєвропейська - 25-39 років.

У висновку, варто сказати те, що шлюбний договір все ж являється беземоційним документом, в якому вирішуються матеріальні, побутові питання. Найбільше уваги приділяється матеріальному положенню - видачі

¹⁹² Там само, ст. 452.

посагу, отримання віна, наполягання на запис пожиттєвого утримання. Сума кожної речі чітко вказується, для того, щоб уникнути непорозумінь та не залишитися у невігідному/незручному положенні.

Тим не менше, ми не можемо говорити про те, що люди XVII століття піклувалися лише про матеріальні блага. Про це свідчать неодноразові згадки про волю Бога та Боже благословення у шлюбному договорі. Також релігійні свята, а отже і пісти чітко дотримувалися суспільством.

Також варто зазначити, що шлюбний договір це перший крок до порозуміння між сім'ями і забезпечення кожного усім необхідним. Як батьки чи родичі намагалися підібрати хорошого кандидата у майбутні чоловіки для дівчини, так і чоловіки чи батьки хлопчиків старалися вибрати для себе дружину з порядної та чесної сім'ї. Як можна помітити, більшість шлюбних договорів завершувалися визначенням суми закладу, на випадок розлучення. Домовленість такого типу можна також класифікувати як намагання мінімізувати шанси на розпад сім'ї.

Висновки

У шляхетському соціумі Речі Посполитої XVII століття шлюб був важливим елементом щоденного життя як для чоловіка, так і для жінки, саме тому у даному суспільстві ретельно підходили до вибору партнера для життя.

Порівнюючи норми світського та канонічного права можна відстежити те, що шляхетський соціум добре урівноважував свої духовні шлюбні потреби з матеріальним забезпеченням сім'ї. Так, як серед шляхти, як і, загалом, у всіх соціальних ланках, домінантною моделлю сім'ї був патріархат, то роль чоловіка у сім'ї була головною та покладала на нього велику відповідальність не тільки перед своєю родиною, але і перед суспільством. Саме тому, чоловіки одружувалися у зрілому віці, який був притаманний для більшості західноєвропейських країн, і становив близько 27-29 років. Досягнувши даного віку, та набувши певного матеріального підґрунтя він ставав спроможним створити та забезпечити свою власну сім'ю усім необхідним. Жінка, у більшості випадків була молодшою, оскільки її головною роллю був послух чоловікові, піклування про домашній затишок та народження дітей.

Духовенство та релігійна література наполягали на вільному виборі шлюбного партнера, оскільки цей союз скріплюється на небесах і кожен з подружжя зобов'язувався бути вірним один одному до кінця життя. Такі проповідники, як Ян Мровінський, Петро Скарга та Миколай Рей припідали статус одруженого чоловіка та заміжньої жінки. Це відбувалося через те, що після заключення шлюбу дані люди ставали нероздільним товариством, допомагали один одному та розділяли як усі блага, так і негаразди. Також, на випадок занепаду віри у Бога, найближча людина завжди допоможе повернутися. Шлюб XVII століття можна розглядати як партнерський зв'язок, де всі рівні однак виконують різні функції. Рівність полягала у тому, що як чоловік, так і дружина повинні

шанобливо ставитися один до одного, цінувати та залишатися вірними. Тобто, повна влада-опіка чоловіка над жінкою не заперечувала наявності теплих почуттів у подружжі, побудованих на взаємній підтримці та співчутті. Література релігійного характеру особливо увагу приділяла народженню та вихованню дітей. Народження дитини було знаком Божого благословення, тому проповідники наголошували на багатодітності - для поповнення рабів Божих на землі.

При дослідженні шлюбно-договірних практик за канонічним та світським правом було виявлено те, що шлюб відбувався лише за добровільною та прямою згодою двох сторін, що означає те, що слово дівчини враховувалося та цінувалося, і її категорична відмова буде прийнята до уваги. За юридичними основами, які функціонували на теренах Речі Посполитої можна побачити, що становище як чоловіка, так і жінки було стабільним та гарантувало безпечне та забезпечене функціонування сім'ї. У випадку непорозуміння між подружжям, майно кожного із них було захищене не лише Литовськими статутами, але і шлюбними інтерцизами, які набули особливої популярності у XVII столітті. На випадок овдовіння когось із подружжя, канонічне право надавало духовну підтримку та пропонувало варіанти можливого подальшого життя такі, як: провести життя у скорботі - присвятити себе Богу, прожити у смутку рік та почати створювати наступну сім'ю, присвятити себе вихованню дітей. А законодавчі норми піклувалися про правильний розділ майна, забезпечення як овдовілої людини, так і спільних дітей.

Шлюбні домовленості, які відбувалися перед одруженням були хорошою практикою для врегулювання фінансових та майнових суперечок як в середині подружжя, так і серед родин. Завдяки шлюбним договорам, які містили детальну інформацію про майнове внесення жінки у майбутню сім'ю з однієї сторони та фінансове забезпечення чоловіком

дружини - віновий запис, можна уникнути багатьох суперечок на випадок розлучення чи смерті одного із партнерів - в таких випадках жодна сторона не потерпатиме від несправедливості. Враховуючи те, що досліджений історичний період припадає на розквіт барокової епохи, шлюбні договори містять барокову стилістику, за допомогою якої можна прослідкувати ставлення кривих до своїх дітей, чоловіка до дружини, а також саме бажання до утворення священного подружнього зв'язку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Волинські грамоти XVI ст. Упорядники В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. Наукова думка, 1995. — 248 с.
2. Дигести Юстиніана. Частина 4 “Umbilicus”. Книги 23-24.
Режим доступ -
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/index.php
3. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України відділ рукописів, ф. 91 (Радзимінські), оп. 1, спр. 234.
4. Статути Великого князівства Литовського: У 3 томах. — Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. — Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2004. — 568 с. (онлайн ресурс – https://chtyvo.org.ua/authors/Kivalov_Serhii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_III_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1588_roku_Kn2/)
5. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах.— Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2002. — 464 с. (онлайн ресурс - http://chtyvo.org.ua/authors/Pankov_Anatolii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_I_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1529_roku/)
6. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах.— Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2003. — 560 с. (онлайн ресурс - http://chtyvo.org.ua/authors/Muzychenko_PP/Statuty_Velykoho)

kniaziwstva Lytovskoho Tom II Statut Velykoho kniazivstva
Lytovskoho 1566 roku/)

7. Bellarmino R. Nauka dobrego y szczęśliwego umierania: wszystkim wobec oboiej płci, y wszelakiego powoñnia stanom niewymownie potrzebna, y bardzo pozyteczna. Kraków, 1621.
9. Missya bialska. Prawo kanoniczne o wszystkich ustawach i dekretach synodalnych we wszelkich materiach i wydarzeniach [...] na rozmowy w jedenastu xięgach podzielone./ Wydane przez o. Tymoteusza Szczurowskiego. 1792.
10. Mrowiński J.P. Stadło małżeñskie 1561. Kraków, 1890.
11. Rej M. Żywot człowieka poczciwego. Tom I. Wrocław, 2003.
12. Skarga P. Kazania o siedmiu sakramentach Kościoła. 1600 Ibid. S. 165–167. Режим доступу:
[https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/1170/edition/1778/
content](https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/1170/edition/1778/content)

Література:

1. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія / І. О. Ворончук - К.: 2012. - 712 с
2. Ворончук І. Українська шляхетська родина ранньомодерної доби у внутрішніх зв'язках і стосунках: батьки і діти / І. Ворончук // *Ukraina Lithuanica*. Т.4. - 2017.
3. Ворончук Ірина. Про стан та перспективи реконструкції шляхетських родинних структур XVI-XVII ст. (на прикладі волинських актових книг). - 2003. - Т. 9. - С. 17-22.
4. Гарасимчук М.Є. Посаг, віно та “внесення” у шлюбній практиці мешканців Самбірської економії першої третини XVII ст. (на підставі записів до замкової книги від 1614-1632 рр). *Український історичний журнал*. - 2015. № 6.
5. Гошко Т. Правове становище жінок за німецьким міським правом на руських землях у XIV – першій пол. XVII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/hoshko-women-in-law> (09.04.2020).
6. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. - 287 с.
7. Левицкий О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. // *Архив ЮгоЗападной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – Ч.VIII. – Т.III: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – К., 1909. – ст. 56.*
8. Лук'яненко І. В. Становище жінки-шляхтянки в середині XVI - середині XVII століть на Волині. [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу: <https://naurok.com.ua/stanovische-zhinki-shlyahtyanki-v-seredini-hvi-seredini-hvii-stolit-na-volini-126736.html> (21.10.2019).
9. Дмитриев М. В. Польская шляхта в XVI-XVIII вв. // Европейское дворянство XVI-XVII вв. Границы сословия. М., 1997.
 10. Маслій О. В. Категорія «Справедливість» і її рецепція з римського права в норми Статутів Великого Князівства Литовського. Філософські та методологічні проблеми права, № 1-2 (9-10), 2015, ст. 107-115.
 11. Слюсар Л. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя / Л. Слюсар // Демографічна та соціальна економіка. – 2011. – № 2. – С. 62–72.
 12. Старченко Н. Джерела свідчать: кілька зауваг про дослідження становища шляхтянки в ранньомодерному соціумі Волині. Український археографічний щорічник. Випуск 19–20. Київ: Критика, 2007.
 13. Старченко Н. Честь як регулятор шляхетського повсякдення (Волинь останньої третини XVI – початку XVII ст.) / Старченко Н.П. // Український історичний журнал. - 2012. - № 6. - С. 25-39.
 14. Я. Д. Ісаєвич, О. Р. Федорів. Сімейний побут. Становище жінки. Історія Української культури. Том 2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm> (КИЇВ — 2001).
 15. A. Głowacka-Penczyńska. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII

- wieku, [w:] Społeczeństwo Staropolskie, Seria Nowa, t. III, Społeczeństwo a rodzina, Warszawa 2011, s. 131-147.
16. Abraham W., Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim, Lwów 1925., str. 63.
 17. Brodacki J. Polska na tle Europy XVI-XVII wieku. Konferencja Muzeum Historii Polski, 23-24 października 2006. Muzeum Historii Polski, Warszawa, 2007.
 18. Joanna Partyka. Mężne niewiasty za klasztorną furcą: paradoksalna wolność kobiet, czyli ucieczka od rodziny, w: Społeczeństwo staropolskie, T. III, Warszawa, 2011.
 19. Justyniarska-Chojak Katarzyna. 2008. Spadkobranie w rodzinach mieszczańskich województwa sandomierskiego w XVII wieku, [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. C. Kukło, Warszawa, s. 283–294.
 20. Kicińska U. Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku, [w:] „Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne”, vol. 13, nr 4:2013, s. 135-148.
 21. Kopczyński M. Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku. Wydawnictwo Krupski i S-ka, Warszawa, 1998, S. 203. s. 138.
 22. Kuchta J., Pozycja majątkowa wdów z rodów szlacheckich w XVII–XVIII wieku [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. C. Kukło, Warszawa 2008.
 23. M. Surdacki. Rodzina i jej problemy w Urzędowie w czasach staropolskich. Społeczeństwo staropolskie, Seria nowa, T. III, Warszawa 2011.

24. Malinowska M. Porwania jako strategie matrymonialne w XVII-wiecznej Polsce i Francji. Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne i gospodarcze, red. C. Kukło, Warszawa 2008.
25. Muszyńska A. Odpowiedni czas na małżeństwo w poglądach polskiej i litewskiej magnaterii w XVIII wieku. Pisma Humanistyczne, № 12, 2014.
26. Penkała, Anna. „Szlacheckie kontrakty małżeńskie jako źródła do badań biograficznych i majątkowych na przykładzie intercyzy przedślubnej Antoniny Rzewuskiej i Piotra Miączyńskiego”. Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego 6 (2014): 153–169..
27. Pielas J. Divisio bonorum. U podstaw majątkowego funkcjonowania rodziny szlacheckiej w XVII wieku, [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. C. Kukło, Warszawa 2008.
28. Prucnal, Dariusz. „Dzieci nieślubne w Lublinie w latach 1612–1638 (w świetle ksiąg chrztów parafii p.w. Michała Archanioła)”. W: Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. Cezary Kukło, 295–314. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2008.
29. Pugacewicz I.H., Wizerunek dobrej wdowy w opiniach Ojców Kościoła i moralistów w epoce wczesnonowoczesnej, [w:] Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze, red. C. Kukło, Warszawa 2007, s. 247-260.
30. Sierocka-Pośpiech M., Rynek małżeński w Starej Warszawie w XVII wieku na podstawie rejestracji ślubów w parafii św. Jana [w:]

- Spółeczeństwo Staropolskie, Seria Nowa, red. A. Karpiński, t. 3, Warszawa 2011, s. 211–225.
31. W. Holewiński, O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług Kodeksu Cywilnego Polskiego, Petersburg, 1861.
 32. Winiarz A. Polskie prawo majątkowe-mażeńskie w wiekach średnich. – Kraków, 1898. – S.209.
 33. Wiślicz T. Love in the fields. Relationships and marriage in rural Poland in the early modern age: social imagery and personal experience. Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Warsaw 2018. S. 252.
 34. Wisniewska D. Intercyza Matyldy Scheibler. Studia z Dziejow Panstwa i Prawa Polskiego. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego / Oficyna Wydawnicza AFM KAAF, 2007. S.205-214.
 35. Wisniewska D. Postanowiaja iz do majatru, jaki obicznie posiadaja i w przyszosci miec moga. Intercyzy w malzenskim prawie majatkowy Korolestwa Polskiego na przykladze Lodzi (1841-1875). Wydawnictwo uniwersytetu Lodzkiego. Lodz 2012. s. 31.